

บทที่ 2

สภาพเศรษฐกิจดั้งเดิมของกองกีบ
ลุ่มน้ำท่าเรือสับส่งลา
ก่อน พ.ศ. 2453

สภาพภูมิศาสตร์ที่อุดมสมบูรณ์ของลุ่มน้ำภาคตะวันออก เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจของท้องถิ่nlุ่มน้ำภาคตะวันออกในช่วงนี้ เป็นเศรษฐกิจพออย่างขีพในระบบศักดินา ผู้คนในทุ่นชุมโดยเฉพาะชาวนาซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของท้องถิ่น มีเป้าหมายการผลิตเพื่อยังชีพ มีความผูกพันช่วยเหลือซึ่งกันและกันอย่างแน่นแฟ้นจนกลายเป็นภูมิคุ้มกันที่เข้มแข็งของทุ่นชุม แต่ชาวนาต้องประสบกับความทุกข์ยาก เนื่องจากการกดขี่ของเจ้าหน้าที่ และการขุดร่องรั้วในระบบศักดินา ดังจะกล่าวถึงต่อไป

ลุ่มน้ำภาคตะวันออก : สภาพภูมิศาสตร์ที่หนาแน่นกับการทำนา

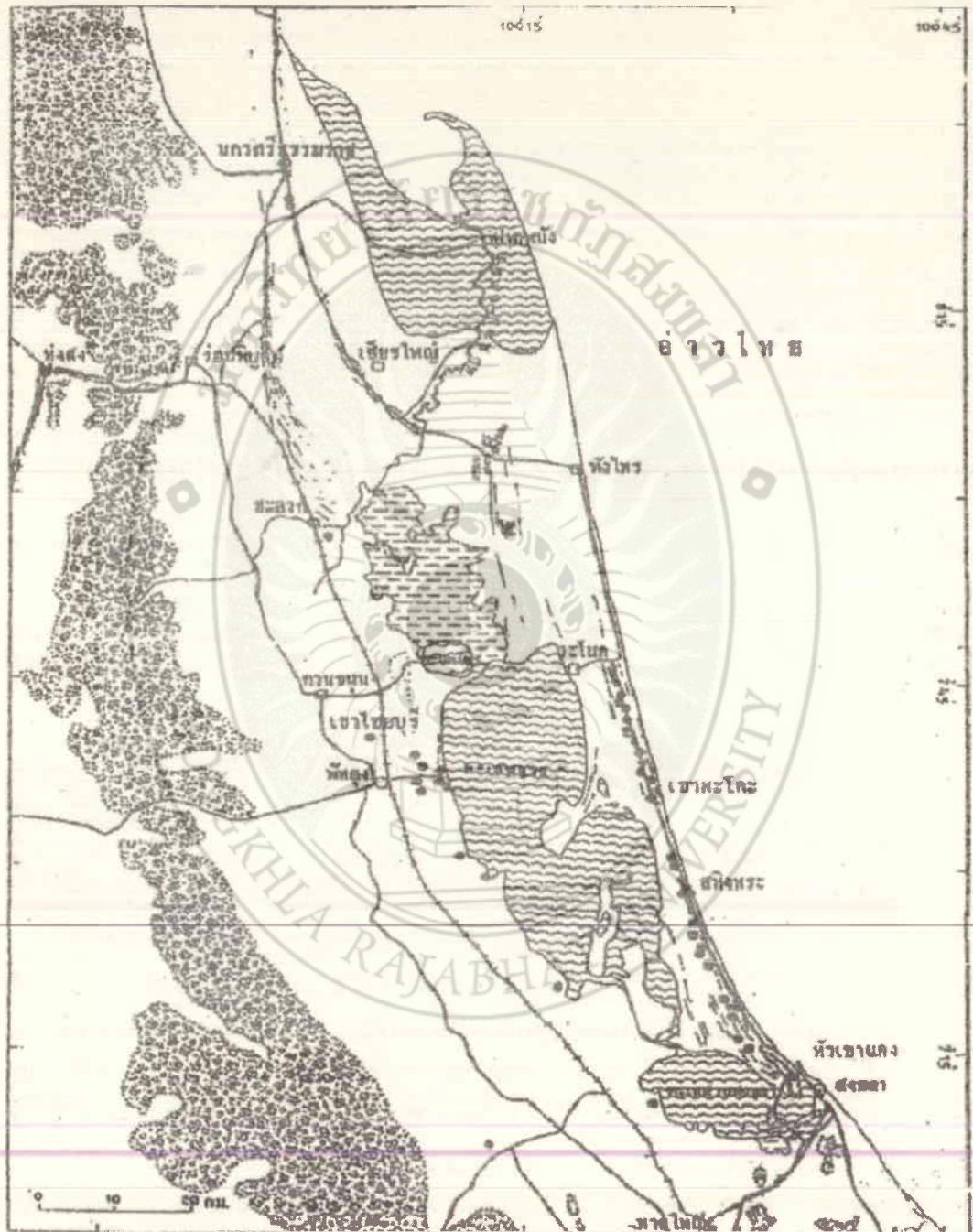
ลุ่มน้ำภาคตะวันออก หมายถึง แผ่นดินและลุ่มน้ำขนาดใหญ่ตั้งอยู่ทางฝั่งทะเลตะวันออก ของภาคใต้ ระหว่างละติจูดที่ 6 องศา 28 ลิปดา ถึง 7 องศา 58 ลิปดาเหนือ และระหว่างลองจิจูดที่ 99 องศา 47 ลิปดา ถึง 100 องศา 37 ลิปดาตะวันออก ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด คือ จังหวัดสงขลา (ยกเว้นอำเภอเทพา อำเภอสะบ้าย้อย อำเภอจะแนะ อำเภอนาทวี) จังหวัดพัทลุง และอำเภอหัวไทร อำเภอขอวัด ในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราช มีเนื้อที่ประมาณ 5,309,356 ไร่ หรือ 8,062.97 ตารางกิโลเมตร¹ ลักษณะภูมิประเทศ มีทั้งส่วนที่เป็นพื้นดินที่มีทางน้ำไหลลงสู่ทะเล และส่วนที่เป็นทะเลสาบ

1. ส่วนที่เป็นพื้นดิน

ส่วนที่เป็นพื้นดินแบ่งเป็น 2 เขต เนตแรก คือ บริเวณที่รับด้านตะวันออกของทะเลสาบ ได้แก่ สันทรายสหัสพะปานถึงฝั่งทะเล เขตที่สอง ได้แก่ บริเวณที่รับด้านตะวันตกของทะเลสาบ มีพื้นที่ตั้งแต่บริเวณที่รับบริเวณฝั่งทะเลสาบไปจนจรบทรัตน์สันปันน้ำเทือกเขาบรรทัดเป็นแนวยาวเหนือ-ใต้

1.1 บริเวณที่รับด้านตะวันออกของทะเลสาบ บริเวณที่รับแห่งนี้ ได้แก่ สันทรายสหัสพะปานถึงพระ เป็นแผ่นดินด้านตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ยาวต่อเนื่องจากสันทรายแหลมตะลุมพุกในจังหวัดนครศรีธรรมราช ไปจนถึงหัวเขาแดงในจังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นภูเขาบนปลายแหลมปากอ่าวทะเลสาบสงขลา นับเป็นแนวสันทรายและเป็นแนวชายฝั่งทะเลที่ยาวและเป็นเส้นตรงที่สุดของประเทศไทย คือ ยาวประมาณ 155 กิโลเมตร ลักษณะทางธรรมชาติส่วนฐานเป็นที่ราบ เกิดจากการทับถมตะกอนชายฝั่งทะเล จนเป็นสันทรายปิดกันให้เกิดทะเลสาบสงขลา ลักษณะของสันทรายสหัสพะปานมีสันทรายสูงหลายแนวสลับกับที่ลุ่ม สันทรายสูงเหล่านี้อยู่ทางตะวันออกใกล้แนวชายฝั่งทะเล บางแห่งเป็นพื้ดติดกันสลับด้วยร่องน้ำ ลักษณะของสันทรายสูงที่กล่าวถึงนี้มีลักษณะต่างกัน จากอำเภอระโนดลงมาจนถึงหัวเขาแดง

บางแห่งมีลักษณะเป็นพื้นสันทรายกว้าง 1-2 กิโลเมตร ส่วนภูมิประเทศด้านตะวันตกของสันทรายเป็นที่ราบลาดต่ำลงสู่ทะเลสาบ มีลักษณะเป็นดินตะกอนละเอียดและกักเก็บน้ำทำนาได้โดยอาศัยน้ำฝนตลอดแนวทะเลสาบ² (ภาพที่ 2.1)

ภาพที่ 2.1: แสดงสภาพภูมิประเทศและที่ตั้งขุนเขาโนราวนในคุ่มทะเลสาบสงขลา

ที่มา: ทิวา ศุภารรยา, สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานขุนเขาโนราวนในคุ่มทะเลสาบสงขลา

1.2 บริเวณที่รับด้านตะวันตกของทะเลสาบส่งขลา แผ่นดินด้านตะวันตกของทะเลสาบส่งขลา เคยเป็นชายฝั่งทะเลมาก่อนการปิดกั้นของสันทรายสหิงพระ มีสภาพภูมิประเทศเป็นเทือกเขาและภูเขาสูงขึ้น เป็นแนวเขตด้านทิศตะวันตก ซึ่งเป็นเทือกเขาระหัดหอด้วยชาวเป็นแนวเหนือ-ใต้ มีความลาดชันสูง ประกอบด้วยยอดเขาต่างๆ มากมาย และค่ายฯ ลาดต่ำลงมาทางด้านทิศตะวันออก เป็นพื้นที่ลูกคลื่นลอนลาดลับลอนขัน จนถึงที่รับลุ่มตลอดแนวชายฝั่งทะเลสาบ บริเวณที่รับลุ่มน้ำแม่น้ำลำคล่องให้จากภูเขาผ่านลงสู่ทะเลสาบมากมาย (ภาพที่ 2.2) ทำให้บริเวณที่รับเหล่านี้มีความอุดมสมบูรณ์ ประกอบกับมีลักษณะภูมิอากาศเป็นแบบมรสุมฤดูร้อน โดยได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดผ่านทะเลสาบด้านบน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ทำให้มีฝนตกในช่วงเดือนพฤษภาคม ถึงเดือนกันยายน เป็นการเริ่มฤดูฝนช่วงแรกและเริ่มฤดูฝนช่วงหลัง ในระหว่างเดือนตุลาคมถึงเดือนมกราคม ในช่วงนี้จะมีฝนตกมากเนื่องจากได้รับอิทธิพลของลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งพัดผ่านอ่าวไทยเข้าหาฝั่งอย่างเต็มที่ โดยไม่มีเทือกเขาเป็นเขตกำบังลม หลังจากนั้นคุ่นน้ำทะเลสาบส่งขลาจะอยู่ในช่วงฤดูร้อนเป็นระยะเวลาสั้นๆ คือ ประมาณ 3 เดือน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ไปสิ้นสุดเดือนเมษายน³ การที่ลุ่มน้ำทะเลสาบส่งขลามีช่วงฤดูฝนที่ยาวนานและมีทางน้ำใหญ่ผ่านที่รับลุ่มจำนวนมาก ส่งผลให้บริเวณนี้มีความสมบูรณ์สูงเหมาะสมแก่การทำไร่อีกด้วย

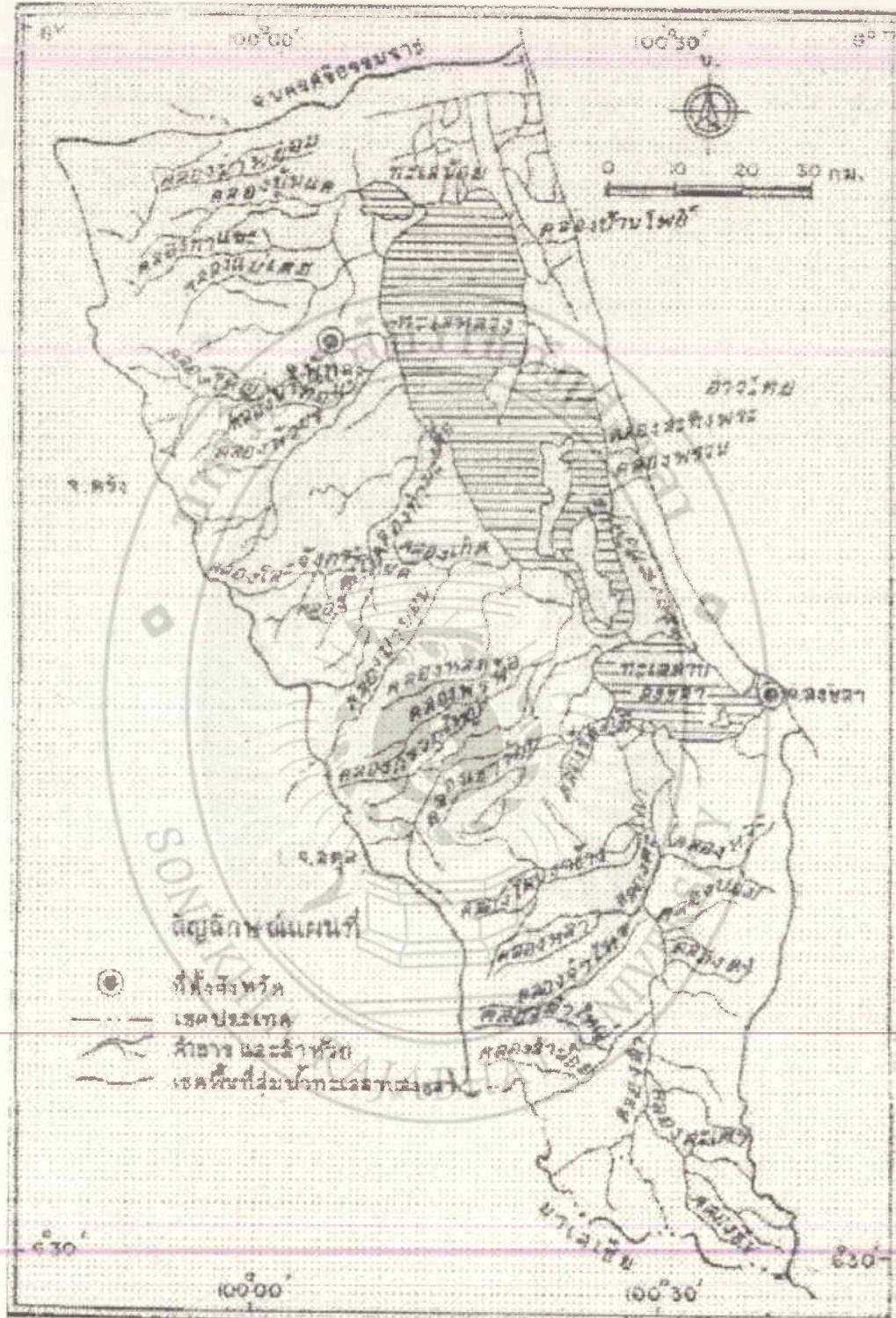
2. ส่วนที่เป็นทะเลสาบ

ส่วนที่เป็นทะเลสาบมีอาณาเขตครอบคลุมเขตจังหวัดส่งขลา จังหวัดพัทลุง และจังหวัดนครศรีธรรมราช อยู่ระหว่างละติจูด 7 องศา 5 ลิปดาเหนือ และลองจิจูด 100 องศา 4 ลิปดาตะวันออก มีพื้นที่ประมาณ 1,042.6 ตารางกิโลเมตร มีรูปร่างเป็นแนวราบทามชายฝั่งทะเลสาบที่เคยเปลี่ยนทิศใต้ประมาณ 75 กิโลเมตร ความกว้างจากทิศตะวันตกไปยังทิศตะวันออก ประมาณ 20 กิโลเมตร มีความลึกประมาณ 1.5-2.5 เมตร ตลอดทั้งปี แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ

2.1 ทะเลสาบตอนล่าง เรียกว่า ทะเลสาบส่งขลา เป็นส่วนที่ติดต่อกับทะเล มีอาณาเขตตั้งแต่ปากทะเลสาบขึ้นไปจนถึงช่องแคบปากกรอ มีพื้นที่ประมาณ 185.8 ตารางกิโลเมตร สภาพน้ำเป็นทึบๆ ดำๆ และน้ำใส่ร้อย

2.2 ทะเลสาบตอนกลาง เรียกว่า ทะเลหลวง มีพื้นที่ประมาณ 828.6 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของทะเลสาบส่งขลา สภาพน้ำเป็นน้ำจืดตั้งแต่อำเภอปากะญูลงมา และเป็นน้ำใส่ร้อย บริเวณช่องแคบปากกรอ

2.3 ทะเลสาบตอนบน ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 320 ตารางกิโลเมตร โดยเริ่มจากบริเวณอำเภอหัวไทรและอำเภอชะอวด ลงมาจนถึงบริเวณทะเลน้อย มีลักษณะเป็นที่ลุ่มน้ำขังและป่าพรุ ปกคลุมด้วยป่าชายเลนที่เปลี่ยนสภาพมาเป็นป่าสมบูรณ์ ป่าจุดและที่ดอน ส่วนล่างสุดของบริเวณนี้ เป็นทะเลสาบน้ำจืด เรียกว่า ทะเลน้อย ซึ่งอยู่คนละส่วนกับทะเลหลวง แต่มีลำคล่องเชื่อมต่อทะเลสาบสองส่วนเข้าด้วยกัน มีเนื้อที่ประมาณ 27.2 ตารางกิโลเมตร เป็นทะเลสาบน้ำจืดที่มีพืชและสัตว์นานาชนิด รอบๆ เป็นป่าพรุขนาดใหญ่ เรียกว่า “พรุหวานเคริง” มีเนื้อที่ 195,545 ไร่ อยู่ในเขตอยุธยา

ภาพที่ 2.2: ระบบลำน้ำของลุ่มน้ำท่าเสลาบนสูงขลາโดยลังเขป

ที่มา: ปัญญา ชนะวรา และคณะ, แผนการใช้ที่ดินลุ่มน้ำท่าเสลาบนสูงขลາ, กรมพัฒนาที่ดิน 2541, หน้า 13.

จังหวัดพัทลุง จังหวัดสงขลา และจังหวัดครศีธรรมราช⁴

กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติมาก โดยเฉพาะในทะเลสาบสงขลา เดิมไปด้วยสัตว์น้ำนานานิด เช่น กุ้ง ปู ปลา หอย นกน้ำ และพืชน้ำที่เป็นอาหาร ทั้งของคนและสัตว์ เป็น สาหร่ายทะเล เป็นต้น มีผู้ล่าถึงความอุดมสมบูรณ์ของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาไว้มากmany เช่น กิวิท เอกนากชัย ชาวท่าคุรุ อำเภอสตึงพระ ได้กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบในอดีต ในหนังสือ เมืองโบราณไว้ดังนี้

...ทะเลสาบสงขลา คือ ทะเลสาบมรส เพราะน้ำทะเลเมื่อทิ้งร่องคึม รส กร่อย และรสจืด แบ่งช่วงกันอย่างน่าประหลาด ด้านสงขลาด้วยแต่ปากอ่าว ทะเลสาบทั้งเข้าด้วย จนกระหึ่งถึง เกาะยอด น้ำค่อนข้างเค็มจัด เป็นเขตที่ถูกก้ามกรามมาผสมพันธุ์รวมไว้ พอกลูกกุ้งใหญ่ห้อยกิจจะ อพยพมาที่น้ำกร่อย ในทะเลสาบกุ้งปลาชุมจริงๆ ตอนยังเด็กๆ ทำได้ว่าแม่กุ้งตัวใหญ่มาก ที่ เด็กๆ กลัวกันมาก คือ ปลาจะได้ตัวคล้ายๆ ปลาช่อน แต่ตัวใหญ่กว่ามาก เวลาเล่นน้ำ มันมักว่ายมาพุ่งชนหน้าอก ปลาในทะเลสาบมีหลายชนิด มีพากสกุลปลาตะเพียน และที่พบ บ่อยที่สุด คือ หัว (ตะ) กัว ตัวเล็กๆ สมัยก่อนกุ้งปลาดั้นมาให้กินถึงหน้าบันไดบ้าน...⁵

สอดคล้องกับการสำรวจกลุ่มที่ตำบลพญาขัน อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ที่กล่าวถึงความอุดม สมบูรณ์ของบริเวณกลุ่มน้ำในอดีตว่า "กับข้าว (อาหาร) ไม่ต้องซื้อ ได้ถุงบ้านมีปลาทั้งนั้น แม้แต่ในนา ข้าวปลาอย่างแรง (ปลาจำนวนมาก) แต่แรกสมบูรณ์ตามใจอาภินนี"⁶

ความอุดมสมบูรณ์ของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ทั้งส่วนที่เป็นทะเลสาบและพื้นดิน ประกอบกับ การมีแม่น้ำลำคลองหลายสายไหลผ่านที่ราบลงสู่ทะเลสาบ ช่วยให้บริเวณนี้เหมาะสมแก่การเพาะปลูก โดยเฉพาะการปลูกข้าวอย่างยิ่ง ซึ่งต่อมาบริเวณดังกล่าวกลายเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของภาคใต้ และเป็นที่ตั้งของชุมชนที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาเป็นระยะเวลาราวนาน

ชาวนา : การผลิตเพื่อยังชีพ

การที่สภาพภูมิศาสตร์กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาอุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้งบนพื้นดินและใน ทะเลสาบ ส่งผลให้มีผู้คนเข้ามาอาศัยและตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนในบริเวณนี้มาตั้งแต่สมัยโบราณ โดย เผ่าคบานสมุทรสถิทพะร่วงรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนต่างๆ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา ส่วนฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ ได้พบร่องรอยของแหล่งโบราณคดีในเขตคำภูเมือง และคำภู เก้าอี้สน จังหวัดพัทลุง มาจากหลายแห่งกัน⁷

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในบริเวณนี้ พอกะยืนยันได้ว่า ก่อนสมัยอยุธยาชุมชนบริเวณ นี้ ทำการค้าขายติดต่อกับต่างชาติซึ่งส่วนใหญ่เป็นการค้าขายของป่าที่ยังไม่แปรรูป ทั้งนี้ เพราะพื้นที่ อุดมสมบูรณ์ ผู้คนไม่เดือดร้อนเรื่องอาหาร จึงไม่มีความจำเป็นต้องบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำนาเพิ่มขึ้น ดังนั้นสภาพของชุมชนชาวนาจึงยังไม่ปรากฏขัดเจน แต่เมื่อถึงสมัยอยุธยา มีการขยายตัวของชุมชน อย่างต่อเนื่อง เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านเศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรม สถาปัตยกรรม สถาปัตยกรรมเป็นชุมชนชาวนา

ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของลุ่มน้ำท่าเสลาสงขลา จังหวัดปัจจุบัน⁸

พัฒนาการของชุมชน โดยเฉพาะเศรษฐกิจจะปรับเปลี่ยนอย่างเรื่องข้ามภาค เพราะลุ่มน้ำท่าเสลาสงขลา มีความอุดมสมบูรณ์สูง ทำให้ชุมชนมีความพอดีเพียงพอค่อนข้างมาก จึงไม่มีความจำเป็นต้องการตือร้านเปลี่ยนแปลงทั้งวิธีการผลิตและวิถีชีวิตของตน ดังนั้นตลอดระยะเวลาในช่วงนี้ ชาวนาจึงผลิตข้าวโดยมีเป้าหมายเพื่อการยังชีพเป็นสำคัญ มีการทำนาแบบดั้งเดิม คือ ใช้แรงงานคน แรงงานสัตว์เลี้ยง และเครื่องมือในการผลิตต่างๆ ทำให้การทำนาเป็นงานที่หนักและต้องใช้แรงงานมาก เพื่อให้สามารถเพาะปลูกได้ทันในแต่ละฤดูกาลผลิต ซึ่งแรงงานในครอบครัวไม่สามารถดำเนินการได้ทัน ดังนั้นชาวนาจึงต้องห่วยเหลือซึ่งกันและกันอย่างจริงจัง ตลอดจนมีระบบความเชื่อที่สร้างคุณธรรมและจิตสำนึกร่วมของชุมชน จนกลายเป็นพลังสำคัญที่ทำให้ผู้คนในชุมชนเกิดภูมิคุณแบบแน่น สามารถป้องกันภัยคุกคามจากภายนอกชุมชนได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตามแม้สภาพในท้องถิ่นจะมีความอุดมสมบูรณ์สูง ผู้คนในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้แต่การแลกเปลี่ยนซื้อขายก็ยังคงดำเนินอยู่ทั่วไป โดยชุมชนชาวนาหรือชุมชนเกษตรกรรมจะแลกเปลี่ยนกันมากกว่าการซื้อขาย ทั้งนี้เพื่อให้พอเพียงในสิ่งจำเป็นเท่านั้น ส่วนการซื้อขายจะจำกัดเฉพาะข้าวเจนในชุมชนเมืองมากกว่าชุมชนชาวนาหรือชุมชนเกษตรกรรม ซึ่งจะกล่าวถึงดังนี้

1. การทำนาแบบดั้งเดิม

การทำนาเป็นอาชีพที่สำคัญของคนส่วนใหญ่ในลุ่มน้ำท่าเสลาสงขลา โดยทำกันมากในเขตที่ราบลุ่มกำแพงระโนด จังหวัดสงขลา และจังหวัดพัทลุง โดยเฉพาะที่พัทลุง พื้นที่ที่เหมาะสมแก่การทำนา คือ ทุ่งราบศรีชานนาบาริเวนคลองลำปำ เนต่ออำเภอเมือง ทุ่งราบคลองปากประ เนต่ออำเภอวนบน และทุ่งราบบางแก้ว บริเวณคลองบางแก้ว เนต่ออำเภอเขายืน (เดิมอยู่ในเขตอำเภอปากพะยูน)⁹ ผู้คนในเมืองพัทลุงทำนาเป็นอาชีพหลัก ทำกันทุกครัวเรือน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ ทรงเนยินบรรยายสภาพไว้ในของพัทลุง เมื่อ พ.ศ. 2432 ไว้ว่า "...เมืองพัทลุงมีไร่นาบริบูรณ์มาก เลี้ยงเมืองสงขลาได้ทั้งเมือง คนในเมืองพัทลุงที่จะไม่ทำนาไม่มีเลย เกือบจะเป็นทางกินอย่างเดียวด้วยเรื่องทำนาทั้งนั้น ที่แผ่นดินก็อุดมดี"¹⁰

ความอุดมสมบูรณ์ของคุณน้ำท่าเสลาสงขลา ทำให้ชุมชนมีอยู่มีกินอย่างไม่เต็อตร้อน เป้าหมายในการผลิตข้าวจึงผลิตเพื่อยังชีพเป็นสำคัญ ผลผลิตข้าวที่เหลือจากการบริโภค อาจนำมาซื้อขายแลกเปลี่ยนกันบ้างเล็กๆ น้อยๆ เพื่อซื้อหาสิ่งจำเป็น ซึ่งมีเป็นครั้งคราว ดังเช่น กรณีของพัทลุง มีการซื้อขายกันน้อยมาก หรือเกือบจะเรียกว่าไม่มีเลยก็ได้ ของที่ซื้อขายกันมีเพียงของป่าเล็กน้อยเท่านั้น¹¹ การทำนาแบบดั้งเดิม มีรายละเอียดที่จะกล่าว ถึงดังนี้

1.1 วิธีการทำนา การผลิตที่มีเป้าหมายเพื่อการยังชีพเป็นหลัก ทำให้ชุมนาชาดแรงผลักดันที่จะพัฒนาวิธีการทำนา เพราะผลผลิตที่ได้มีเพียงพอที่จะบริโภค ดังนั้นวิธีการผลิตจึงยังเป็นแบบดั้งเดิม คือ ทุกขั้นตอนการผลิตตั้งแต่การไถ หัว่น ปักดำ เก็บเกี่ยว อาศัยแรงงาน คน แรงงานสัตว์เลี้ยง และน้ำฝนเป็นสำคัญ เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา เช่น ໄก จบ คาด คาด มีดพราง เป็นต้น อาจทำขันเอง หรือซื้อจากห้องถินใกล้เคียง

การทำท่านี่อาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว ทำให้ชาวนาทำเฉพาะ “นา hairy” (นาปี) โดยทำทั้งนาดำและนาขาว ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ และแรงงานในครอบครัว ส่วนใหญ่ผู้ที่มีนามมากแต่ไม่แรงงานน้อย มักนิยมทำนาขาว เพราะใช้แรงงานน้อยกว่า ส่วนผู้ที่มีพื้นที่น้อย และนาอยู่ในที่ลุ่ม มักจะทำนาดำ โดยมีขั้นตอนดังนี้

1.1.1 การหักนา การทำนาโดยใช้แรงงานคน แรงงานสัตว์ และเครื่องมือเครื่องใช้แบบง่ายๆ ทำให้การทำนาเป็นอาชีพที่หนักและยากลำบากมาก ไม่ว่าจะทำนาดำหรือนาขาวก็ตามซึ่งชาวนาต่างเห็นตรงกันว่า การทำนาเป็นงานที่เหนื่อยยากและ “นาเวทนา” เริ่มตั้งแต่ การบุกเบิกที่นาซึ่งเรียกว่า “การหักนา” เป็นงานที่เหนื่อยยาก และสุดแสนจะลำเค็ญ การหักนาจะทำทั้งในที่ดอนและที่ลุ่ม ดังนี้

(1) การหักนาในที่ดอน ส่วนใหญ่จะมี 2 ประเภท คือ

1) การหักนาในที่ดอนบริเวณป่าทึบ มีต้นไม้ใหญ่ปะปนอยู่มาก ในกรณีนี้ชาวนาต้องใช้ขวน มีดพรางหักโค่นต้นไม้ ซึ่งกว่าต้นไม้ใหญ่จะล้มลงแต่ละต้นต้องใช้แรงงานและเวลานานมาก จากนั้นจะถางต้นไม้เล็กๆ และกอหู้า ทิ้งไว้ให้แห้งจึงจุดไฟเผา ชุดต่อไม้เล็กๆ ออก ดอยใหญ่ๆ ที่เหลืออยู่ก็ได้รอบๆ เว้นตอเอาไว้ ค่อยๆ เผาให้มันตายเปื่อยไปเอง แล้วจึงใช้ขอบขุดดอเพื่อปรับเป็นพื้นที่นาต่อไป¹²

2) การหักนาในที่ดอนบริเวณทุ่งหญ้าที่ไม่เคยทำการมาก่อน ถ้ามี “หัวขี้แตะระ” จะปรับพื้นที่ลำบากมาก

ปกรณ์ พงศ์จันทร์เสถียร เล่าให้ฟังว่า ทุ่งหญ้าที่มี “หัวขี้แตะระ” คือ มูลดินสูง ที่เกิดจากไส้เดือนถ่ายมูลให้ทับถมสูงขึ้นเรื่อยๆ สูงตั้งแต่ 2 ศอกจนถึงหัวเข่า บน “หัวขี้แตะระ” จะมีหญ้าแย้งขึ้นอยู่เต็ม โดยเฉพาะหญ้าหัววย หญ้าหางนกยูง ขวนากลักษณะมาก เพราะหัวหญ้าและดินเป็นมาก ชุดยากต้องใช้ขอบขุดเพื่อเอาหัวขึ้นมาทำลาย วันหนึ่งขุดได้เพียงไม่กี่หัว กว่าจะขุดได้หมดต้องใช้เวลาหลายวัน ต่อหนึ่ง “หัวขี้แตะระ” จำนวนนึงใช้ขอบเสียมปรับพื้นที่ให้เสมอ กันแล้วก็เป็นคันนาเพื่อให้น้ำขังสำหรับใช้วัว ควายโwayne ขุดหัวขึ้นมาออก ปรับพื้นที่เพื่อเตรียมปักต่อไป¹³

(2) การหักนาในที่ลุ่ม ซึ่งเป็นป่าไม้ทึบบัก จะทำได้ยากกว่าในที่ดอน

กลุ่มนี้ คงถูกเรียกว่า ประจวบ เพชรสังข์, ประเสริฐ หวานสง แฉด นันทรัตน์ เล่าว่า การหักนาในที่ลุ่ม ในบริเวณป่าที่เรียกว่า “กอเหลาเหลา” ซึ่งเป็นป่าไม้ทึบบัก จะขึ้นอยู่ตรงในน้ำบ้าง ตรงนี้บ้าง เป็นไม้ต่ำๆ เล็กๆ ขึ้นเป็นพุ่มแหลมๆ เป็นหย่อมๆ เป็นหนองวัว ควาย และโล่งเดินอยู่บ้าง ทำง่าย ขุดง่าย ใช้แรงงานตัวเอง เมื่อขุด “กอเหลาเหลา” แล้ว จะใช้น้ำปักเป็นเขต ตรงไหนจะทำก่อน ก็ถางแล้วนำ ขุดหัวขึ้นมาออก ปรับพื้นที่เพื่อเตรียมปักต่อไป¹⁴

อย่างไรก็ตามการหักนาเป็นงานที่หนักและเหนื่อยยาก ต้องใช้เวลาและแรงงานมาก ดังนั้น ชาวนาจะ “หักนา” แต่พอกำลังของตนทำได้เท่าไรก็ทำเท่านั้น

1.1.2 การโภนา จะเริ่มประมาณเดือนพฤษภาคมถึงเดือนมิถุนายน ซึ่งฝนเริ่มตกเพราได้รับอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ พื้นนาเมืองได้รับน้ำฝนจะคลายความแห้งตัวลง มีสภาพเหมาะที่จะเริ่มโภนา ชาวนาจะพาวัว ควายไปทุ่งนา ตั้งแต่ก่อนหัวรุ่ง (ก่อน 6 นาฬิกา-ผู้เขียน) เพื่อให้

วัวควาย กิน “สอ” (กินหญ้า) คนอาจจะกินอาหารที่บ้านมาก่อนหรือ มา กินที่ทุ่งนา ก็ได้ หลังจากนั้น พอยิ่งสว่างขึ้น “ครอบแอก” เพื่อเริ่มต้นโถน วัวหรือควายคู่หนึ่งจะโถนได้ประมาณครึ่งไร่ ต่อ “หนึ่งนาย” (ประมาณ 6 ชั่วโมง-ผู้เขียน) จากนั้นก็เลิกโถน วันนั้น เพื่อให้วัว ควายได้กินหญ้า และ พัก ในระหว่างการโถนอาจจะมีการพักเป็นระยะๆ เพื่อให้ วัวควายได้พัก เรียกว่า “พักในแอก”

การโถนครั้งแรกเรียกว่า “ໄດະ” โดยชาวนาจะได้ตามความยาวของพื้นที่นา เวียนขวา พยายามให้ผลลัพธ์ลักษณะไปในดิน ประมาณ 5-6 นิ้ว เพื่อผลิตหัวหญ้าขึ้นมา จากนั้นปล่อยทิ้งไว้ให้หญ้ายาดาย ประมาณ 10 วัน พอหญ้าเหี่ยวยาดายแล้วก็จะ “ໄຕປ່ຽນ” โดยได้ตามส่วนกว้างของพื้นนา เวียนขวาเข่นกัน เพื่อให้ตัดกับรอยได้ดิบ วิธีนี้จะทำให้ดินร่วนซุย เหมาะสมแก่การปลูกข้าว

1.2 การทำนาหัวน้ำและนาดำ ข้าวนาจะเลือกทำนาดำหรือนาหัวน้ำขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่และแรงงานในครอบครัวของตนเป็นสำคัญ โดยที่ไว้ไปแล้ว พื้นที่นาลุ่มหรือนาลักษณะการทำนา ส่วนพื้นที่ดอนจะทำนาหัวน้ำ การทำนาดำและนาหัวน้ำ ส่วนใหญ่จะมีวิธีการที่คล้ายคลึงกัน ต่างกันแต่เพียงนาดำต้องเพาะกล้าและทำเทือกในแปลงนาที่ใช้ปักดำ ส่วนนาหัวน้ำไม่ต้องทำเทือก ยกเว้นนาหัวน้ำต้มซึ่งต้องทำเทือกเข่นกัน

1.2.1 การทำนาหัวน้ำ จะเริ่มหัวน้ำเมล็ดข้าวประมาณเดือนมิถุนายนถึงเดือนกรกฎาคม โดยใช้เมล็ดข้าว 1 ถั่งต่อพื้นที่นา 1 ไร่ จากนั้นโถนอีกครั้งหนึ่ง เรียกว่า “ໄດລມົນ” ถือว่าเสร็จขั้นตอนการปลูกข้าวนาหัวน้ำ

1.2.2 การทำนาดำ หลังจากໄດລเรียบร้อยแล้วจะต้องคาดเทือกเพื่อเตรียมปักดำ โดยที่ไว้ไปแล้วจะเริ่มเตรียมแปลงดังแต่ประมาณเดือนมิถุนายน เพราะฝันเริ่มตกชุก ดินชุมท้องนา พอดี เดือนกรกฎาคม ก็เริ่มตากกล้าในแปลงเพาะใช้เวลาประมาณ 1 เดือน เมื่อต้นกล้าเจริญงอกงามดีจนสูงประมาณ 1 ฟุต ก็เริ่มถอนต้นกล้ามาบักดำในแปลงนาได้¹⁵

การทำนาดำส่วนใหญ่ข้าวนาจะเร่งทำให้เสร็จก่อนเดือนตุลาคมเพื่อจะให้เสร็จทันไป “ลากพระ” เพราะเชื่อว่า ถ้าหากได้ “ลากพระ” นอกจากจะได้บุญกุศลมาก ข้าวให้ Jarvis ประสบความสำเร็จแล้ว ยังทำให้ข้าวในนาอุดมสมบูรณ์อีกด้วย¹⁶

การทำนาดำในบริเวณที่มีน้ำลึก มีหญ้ามากห่วงห้า ข้าวนาจะใช้วิธี “เวียนควาย” ซึ่ง เคลือบสุวรรณรัตน์ และปราก สุวรรณรัตน์ เล่าให้ฟังอย่างน่าสนใจว่า

การเวียนควาย จะต้องใช้ควายประมาณ 20 ตัว เรียกว่า ควายผุ่ง แล้วออกปากคน สัก 5 คน ถือไม้เล็กวาย สำหรับคนแจงควาย หรือผู้นำในการไล่ให้ควายวิ่งเวียนเหยียบกอก ต้องใช้คนช่านานุ ไม่อย่างนั้นควายจะไม่วิ่งเวียนเหยียบกอก ส่วนผู้ช่วยไม่เล็กควายคนอื่นๆ จะเป็นใครก็ได้ คอยใช้ม้าให้ควายมันวิ่งเวียนเหยียบกอกในกางว่าจะเป็นทือก ต้องเวียน 2 ครั้ง คือ เวียนหนม และเวียนเทือก เวียนหนแรกเรียกว่า “เวียนหนม” ทิ้งไว้ 2-3 วัน ค่อยเวียนอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพื้นที่นาเป็นเทือกแล้ว จึงปลูกข้าวได้ การเวียนควายจะเริ่มตั้งแต่ 6 โมงเช้า (6 นาฬิกา) พอก 10 โมงเช้า จึงจะหยุดพัก ปล่อยควายไปกินหญ้า เพราะถ้าไม่ปล่อยควายไปกินหญ้า ควายมันเหนื่อยมันอาจตายได้¹⁷

1.3 การจัดระบบแบ่งปันน้ำ การทำนาดำและนาหัวน้ำ ถ้าฝนฟ้าເຂົ້າຄ່ານວຍ ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวก็จะอุดมสมบูรณ์ดี จะตั้งห้องอกรวงประมาณเดือนพฤษจิกายนถึงเดือนมกราคม

และเก็บเกี่ยวได้ประมาณเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนเมษายน

ดังนั้นน้ำฝนจึงมีความสำคัญที่สุดในการทำนา ชาวนาจะต้องพยายามหาหนทาง ดูแลและเก็บกักน้ำให้มีเพียงพอสำหรับการเจริญเติบโตของต้นข้าวในแต่ละฤดูกาลเพาะปลูกตามกำลังที่สามารถกระทำได้ ในบริเวณที่มีแม่น้ำลำคลองไหลผ่านชาวนาจะร่วมแรงร่วมใจ กันสร้าง “ท่านบ” และ “เหมือง” ขักน้ำเข้ามาของตนเพื่อหล่อเลี้ยงต้นข้าว ช่วยป้องกันความเสียหายที่จะเกิดแก่ผลผลิตข้าวของตนได้ ส่วนพื้นที่นาที่อยู่ไกลแหล่งน้ำจะได้รับความเสียหายมากกว่าเมื่อมีน้ำไม่เพียงพอแก่การเพาะปลูก

ประพัฒน์ จันทร์อักษร ได้เล่าให้ฟังถึงการร่วมมือร่วมใจกันของชาวนาในการสร้าง “ท่านบ” และ “เหมือง” เพื่อขักน้ำเข้ามา อย่างน่าสนใจ ดังนี้

แต่แรกการทำนาจะทำ “ท่านบ” กันคล่องสายใหญ่ เรียกว่า “ท่านบหลวง” เพราะราษฎรร่วมแรงร่วมใจทำขึ้นมาเพื่อกันน้ำในคลอง เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้วจะทำ “เหมือง” คือคลองขนาดเล็ก เพื่อขักน้ำเข้ามาของแต่ละคนต่อไป

ในการทำ “ท่านบ” และ “เหมือง” นั้นจะต้องมี “นายบบ” และ “นายเหมือง” เป็นผู้ดำเนินการ “นายบบ” “นายเหมือง” ได้มาจากกรัดเลือกของชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ผู้ใดได้รับกรัดเลือกจะต้องมีหน้าที่ขักขวน้ำบ้านมาร่วมแรงร่วมใจสร้าง “ท่านบ” และ “เหมือง” จนสำเร็จ จึงจะถือว่าหมดหน้าที่ของ “นายบบ” และ “นายเหมือง”

การร่วมแรงร่วมใจกันสร้าง “ท่านบ” หรือ “เหมือง” จะช่วยให้ชุมชนมีความรักใคร่ สมัครสมานสามัคคีกันเป็นอย่างดี ฉะนั้นเมื่อถึงเวลาเพาะปลูก ชุมชนจะตกลงกันให้พื้นที่นาของชาวนาที่อยู่ปลายคลองทำนา ก่อร่องผู้อื่น เพื่อแก้ปัญหาเรื่องน้ำจะไหลไปสู่ท้องนาไม่เพียงพอ จากนั้นคนอื่นจึงจะทยอยทำขึ้นมาเรื่อยๆ จนถึงบริเวณต้นคลองเป็นคนสุดท้าย¹⁸ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาในการจัดการเรื่องน้ำที่มีประสิทธิภาพ เห็นอกเห็นใจกัน อีกหนึ่งคุณลักษณะที่ขาดไม่ได้ คือ การร่วมแรงร่วมใจ ลดความขัดแย้งระหว่างกันได้เป็นอย่างดี

1.4 พันธุ์ข้าวพื้นเมือง การทำนาในคุ่มน้ำทະและสถาบันสหก่อ ส่วนใหญ่จะใช้ข้าวพันธุ์พื้นเมือง เพราะมีคุณสมบัติทนน้ำได้ดี น้ำท่วมหลายวันต้นข้าวก็ไม่เสียหาย เมล็ดข้าวมีเปลือกหนา ข้าวหลุดจากรวยมาก ดังนั้นในบางครั้งเมื่อข้าวสุก ล้มเป็นแพ ถึงแม้จะมีน้ำท่วมบ้าง ชั้งข้าวจะลอยขึ้นพื้นน้ำ สามารถเก็บเกี่ยวเร็วข้าวได้โดยที่เมล็ดข้าวไม่ร่วงหล่นจากการร่วง¹⁹

1.4.1 การเลือกพันธุ์ข้าว พันธุ์ข้าวพื้นเมืองภาคใต้ และคุ่มน้ำทະและสถาบันสหก่อแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ

(1) ข้าวเหนียว เป็นข้าวที่ให้ผลผลิตข้าว ใช้เวลาประมาณ 8 เดือน จึงจะเก็บผลผลิตได้

(2) ข้าวกลางปี ใช้เวลาประมาณ 5-6 เดือน จึงจะเก็บเกี่ยวได้

(3) ข้าวເບາ ใช้เวลาประมาณ 3-4 เดือน จึงจะเก็บเกี่ยวได้²⁰

การที่ชาวนาจะใช้พันธุ์ข้าวประเทวดี ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่และปริมาณน้ำฝนในแต่ละฤดูกาลเพาะปลูก ในกรณีที่ทำนาในบริเวณที่เป็นพื้นที่ดอนมากๆ จะใช้พันธุ์ข้าวເບາ เช่น ข้าวลาภ ข้าวดอกไม้ไฟ

เพราะไม่ต้องใช้น้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าวมากนัก เนื่องจากพันธุ์ข้าวเป็นข้าวระยะเวลาในการเพาะปลูกสั้น แต่ถ้าเป็นพื้นที่ดอนกลางจะใช้พันธุ์ข้าวกลางปีหรือพันธุ์ข้าวหนัก เช่น ข้าวไก่เมดริน ข้าวัน และถ้าเป็นนาลีกจะใช้เฉพาะพันธุ์ข้าวหนักเพียงอย่างเดียว เช่น ข้าวนางหงส์ ข้าวช่อไฟร²¹ เป็นต้น นอกจากนี้ในกรณีที่ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เช่น ฝนตกล่าช้า และมีปริมาณน้ำฝนน้อยกว่าปกติ ข้าวน้ำจะเลือกปลูกเฉพาะข้าวเป็นปี เพราะถ้าปลูกข้าวหนัก จะมีน้ำไม่เพียงพอที่จะหล่อเลี้ยงต้นข้าวให้เจริญเติบโตได้ น้ำจะแห้งก่อนที่ข้าวจะตั้งท้องออก枉 หรือเมล็ดลีบ ที่เรียกว่า “ข้าวมัน” การทำนา ก็จะไม่ได้ผล สิ่งเปลืองทั้งเวลาและแรงงาน

1.5 การรักษาต้นข้าว และวิธีการเก็บเกี่ยวข้าวของคนภาคใต้ การดูแลรักษาต้นข้าว ของข้าวน้ำลุ่มน้ำท่าศาลา ไม่แตกต่างจากข้าวน้ำท้องที่อื่นมากนัก ส่วนที่แตกต่าง คือ วิธีการเก็บเกี่ยวข้าว ซึ่งจะกล่าวถึงดังนี้

1.5.1 การบำรุงรักษาต้นข้าว ไม่มีความยุ่งยากมากนัก เพียงแต่ค่อยระบายน้ำในนาข้าวให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม ไม่ต้องใส่ปุ๋ย เพราะพื้นดินอุดมสมบูรณ์ ถ้าจำเป็นจะต้องใส่เพาะดินจีดเนื่องจากผลิตซ้ำในที่เดียวกันหลายครั้ง ก็ใช้ปุ๋ว มนุษย์ที่มีอยู่ในครอบโดยไม่ต้องซื้อหา ศัตรูพืชโดยปกติแล้วจะไม่มีแมลง หรือสัตว์มารบกวน เพราะระบบในเนินไม่ถูกทำลาย พวงสัตว์และแมลงซึ่งเป็นศัตรูของข้าวจะทำลายซึ่งกันและกัน เช่น งูจะกินหนูเป็นอาหาร เป็นต้น อย่างไรก็ตามบางครั้งอาจจะมีแมลงรบกวนบ้างแต่ไม่มากนัก เช่น แมลงแซงเปิง²² ถ้ามากัดกินต้นข้าว จะทำให้ข้าวแดงตายไปโดยไม่มีทางแก้ไข นอกจานนี้อาจจะมีเพลี้ยบ้าง ข้าวน้ำจะแก้ไขโดยใช้น้ำส้มที่มีกลิ่นแรง เช่น น้ำส้มตำตอนด ใส่กระบอกแขวนไว้ในบริเวณที่มีเพลี้ยระบาด หรือถ้ามีพวากมารบกวนก็จะต้องไปอยู่ “ขัน” ที่ปลูกสร้างไว้ ค่อยไล่ตีสัตว์เหล่านี้ไม่ให้มาทำอันตรายต้นข้าว เป็นต้น

1.5.2 การเก็บข้าวด้วย “แกะ” ข้าวน้ำจะเริ่มเก็บเกี่ยวข้าวประมาณเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน การเก็บเกี่ยวข้าวของภาคใต้ และลุ่มน้ำท่าศาลาสังขลา จะแตกต่างจากส่วนอื่นของประเทศไทยโดยภาคใต้และลุ่มน้ำท่าศาลาสังขลา จะเก็บข้าวด้วย “แกะ” เก็บทีละร่วง โดยเก็บแค่ครัวร่วง แล้วนำมามัดรวมกันด้วยหัวเข็มขัด เช่น “เส้นข้าว” ซึ่งก่อให้เกิดคุณประโยชน์มากมาย เพราะข้าวน้ำจะสามารถเก็บข้าวได้หมดทุกรวง ร่วงหล่นน้อยที่สุด และเมื่อนำ “เลียงข้าว” ไปจัดวางช้อนกันอย่างเป็นระเบียบเป็น “ส้อมข้าว” ใน “เส้นข้าว” และ จะยังทำให้สามารถเก็บข้าวเพื่อนำไปขาย เพราะครัวข้าวจะช่วยผ่อนคลายความร้อนในเรือนข้าว ทำให้เมล็ดข้าวร้อนและสันข้าล²³

การเก็บข้าวด้วยแกะ ใช้ทั้งเวลาและแรงงานค่อนข้างมาก โดยเฉพาะถ้าปีได้ผลดีจะต้องเร่งรีบเก็บให้ทันเวลา มีเรื่องน้ำข้าวจะ “ยับ” คือ ข้าวสูญเสียจนร่วนข้าวเประ และแตกหักง่าย จนยกต่อการเก็บเกี่ยว ต้องปล่อยให้เมล็ดร่วงหล่นลงดินโดยเปล่าประโยชน์ ดังนั้นในขั้นตอนการเก็บเกี่ยวข้าว นอกจากข้าวน้ำจะใช้แรงงานในครอบครัวเต็มที่แล้ว ยังต้องขอความช่วยเหลือจากเครือญาติ และเพื่อนบ้านให้มาช่วยเก็บเกี่ยวข้าว ซึ่งเรียกว่า ออกปาก หรือซ้อมือ ตามแต่โอกาส ในบางครั้งข้าวได้ผลสมบูรณ์มากสุดพร้อมกันเกือบทั้งแปลงและเกิดภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม ข้าวน้ำจะเก็บเกี่ยวไม่ทัน ข้าวจะเสียหายมาก เกิดปัญหาในการผลิตซ้ำในปีต่อไป

เพื่อแก้ปัญหาที่กล่าวมาแล้ว ข้าวน้ำที่ทำนาในพื้นที่ค่อนข้างมาก จะแบ่งที่นาเป็นส่วนๆ บริเวณ

ที่อยู่ในที่ลุ่มน้ำลึกจะปลูกข้าวหนัก บริเวณที่มีน้ำตื้นขึ้นมาจะปลูกข้าวกลางปี และจะปลูกข้าวเบาในบริเวณที่ดอน²⁴ เมื่อข้าวอกรวงจะสูญไม่พร้อมกันโดยข้าวเบาจะสูญก่อน จากนั้นจึงเป็นข้าวกลางปีและข้าวหนัก ดังนั้นการเก็บเกี่ยวผลผลิต แม้ว่าจะเก็บกับแกะ ก็สามารถเก็บได้ทันโดยจะเก็บข้าวเบาก่อนหลังจากนั้นจึงเก็บข้าวกลางปีและข้าวหนักเก็บหลังสุด ข้าวที่เก็บกี่ยาวได้จะผูกเป็นลิ่ย ผู้ขายจะหานเลียงข้าวไปเก็บที่ “เรือนข้าว” หรือ “ห้องข้าว” ตามสภาพของบ้านแต่ละหลังและปริมาณข้าวที่มีอยู่ข้าวที่จัดเก็บเหล่านี้จะจัดเลียงข้าววางแผนกันอย่างมีระเบียบเป็นล้อมเรียกว่า “ломข้าว” โดยจะไม่มีการนวดข้าวจากว่าจะนำกินหรือแลกเปลี่ยนซื้อขาย

เห็นได้ว่าการทำนาในช่วงนี้ แทนจะไม่มีต้นทุนการผลิต การทำนาจะใช้แรงงานภายในการครอบครัว เครื่องญาติ และผู้คนในชุมชนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อาศัยน้ำฝนเป็นปัจจัยสำคัญในการทำนา ดังนั้นการทำนาจะได้ผลสมบูรณ์มากน้อยเพียงใด จึงขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝนในแต่ละฤดูกาล เพาะปลูก ถ้าปีได้ฝนตกหนักมีน้ำมากเกินไปจนเหลือท่วมขังไว่น่า จะ “นาล่ม” ข้าวเสียหาย ไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ แต่ถ้าปีได้ฝนแล้ง มีน้ำไม่เพียงพอ กับการเพาะปลูกการทำนา ก็จะไม่ได้ผล ข้าวไม่สมบูรณ์ไม่ตั้งท้องอกรวง หรือข้าวเมล็ดลีบ เรียก “ข้าวมัน” เวลาและแรงงานที่ทุ่มเทไปในแต่ละฤดูกาลผลิตด้วยความเหนื่อยยาก ก็จะสูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์ ดังนั้นชารนาบางคนจึงกล่าวว่า การทำนาเป็นเรื่องที่หนัก เหนื่อดหนื่อย ยากลำบาก และนาเวทนๆ²⁵

ดังนั้นพอจะกล่าวได้ว่า สภาพความเป็นอยู่ของชารนาลุ่มฯ ตอนฯ พอสมควร ถ้าปีได้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ข้าวในนาได้ผลสมบูรณ์ สภาพความเป็นอยู่ก็จะดี ผู้คนจะอยู่รืนเป็นสุข แต่ถ้าปีได้ฝนไม่ต่อต้องตามฤดูกาล เช่น ฝนตกมาตกรainy ทำให้นาล่ม หรือฝนแล้งอย่างหนัก ทำให้ “ข้าวมัน” ทำนาไม่ได้ผลชารนา ก็จะเดือดร้อน ความเป็นอยู่ก็จะขัดสนไปด้วย กิจกรรมผู้ร้ายทุกชุม มีการลักโนย เกิดขึ้นปอยครั้ง ซึ่งส่วนใหญ่จะไม่iyaw ความ²⁶ ลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดความจำเป็นที่ชาวบ้านในชุมชนจะมีความผูกพันกันอย่างเหนียวแน่น ทั้งในรูปของเครื่องญาติ การดอง การเป็นแกลอ และการแลกเปลี่ยนแบ่งปันกัน การอื้ออาثرต่อกัน ต่างฝ่ายต่างช่วยปักป้องทั้งชีวิตและทรัพย์สินซึ่งกันและกัน และขยายออกไปยังชุมชนอื่นๆ เพื่อสร้างเครือข่ายปักป้องตนเองให้เข้มแข็งขึ้น ทดแทนอำนาจจารุที่ไม่ปฏิบัติหน้าที่อย่างจริงจัง

2. ความเชื่อที่สร้างคุณธรรมและจิตสำนึกร่วมของชุมชน

ชารนาลุ่มน้ำท่าเสลาบสังขลา มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องรุกษาด้วยสิ่งที่เชื่อว่าจะช่วยให้ชุมชนเจริญรุ่งเรือง มากมาย โดยเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้จะให้คุณ และโทษแก่ชีวิตตลอดจนการประกอบอาชีพของตน ถ้าผู้ใดเช่นสรวง และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้อย่างถูกต้อง จะทำให้ผู้นั้นมีความสุขความเจริญในชีวิต แต่ถ้าไม่ได้ทำก็เชื่อว่าจะส่งผลต่อการประกอบอาชีพของตนในเวลาไม่นานนัก เช่น ความเชื่อต่อไปนี้

2.1 ความเชื่อเกี่ยวกับการลากพระ ชารนาลุ่มน้ำท่าเสลาบสังขลา เชื่อว่าการได้ “ลากพระ” ในเทศกาลออกพรรษา จะช่วยให้การทำนาได้ผลอุดมสมบูรณ์ ชีวิตมีความสงบสุขร่มเย็น ถ้าจะทำให้การทำนาไม่ได้ผลดี เท็นได้ชัดกรณีชารนาเมืองสังขลา มีความเลื่อมใสการลากพระ เพราะเชื่อว่าทำให้ข้าวในนาอุดมสมบูรณ์ ต่อมามาเจ้าเมืองได้ออกประกาศห้ามลากพระเป็นเวลาหลายปี

เพาะเกิดทະເລກວິທາກັນພື້ນຈາກການເບີຍດັກນແຢ່ງປິ່ງລາກພະ ບັນເຄີງການທຳນາໄມໄດ້ຜລຕັ້ງແຕ່ນັ້ນ ມາ ຂາວນາເຂົ້າວ່າການທີ່ເປັນເນັ້ນເປົ້າພວກຕົນໄມໄດ້ລາກພະ²⁷ ເປັນຕົ້ນ

2.2 ຄວາມເຂົ້າເຮືອແມ່ໂພສພ ຄວາມເຂົ້າທີ່ສຳຄັນແລະປົກປົບສືບຕ່ອກັນມາຈາກລາຍ ເປັນ ສ່ວນໜຶ່ງຂອງວິທີວິທີການທຳນາ ດື່ນ ຄວາມເຂົ້າເຮືອ “ແມ່ໂພສພ” ຂາວນາທຸກຄົນເຂົ້າວ່າ ການໄດ້ເຫັນສຽງ ນູ້ຂ່າ “ແມ່ໂພສພ” ອ່າຍງຸດຕ້ອງຕາມປະເພນີ ດ້ວຍຄວາມສຽກຄາ ຈົງໃຈ ແລະທຳມ່າຍ່າງ ຕ່ອນເນື່ອທຸກຄຸດກາລ ພລິດ ຈະນຳຄວາມເຈົ້າຢູ່ເຮືອມາສູ່ຜູ້ປົກປົບສືບທັງດ້ານສ່ວນຕົວແລະການປະກອບອາຂີພ ການເຂົ້າໃນຄໍາຈະແລະ ດຽວທັນຄົງພະຄຸນຂອງ “ແມ່ໂພສພ” ທີ່ທຳໃຫ້ຂາວນາປຸກູ້ຂ້າວໄດ້ຜລບຣຸບຸຣົນ ຈົນສາມາດຮາເລີ່ມຄວບຄວ້າ ແລະເພື່ອນນຸ່ມຢີໄດ້ຢ່າງດີ ມີຜລອຍ່າງສຳຄັນຕ່ອງການສ້າງຄຸນອຽມແລະຈິຕືສຳນິກ່ຽວມ່ອງໝູ່ໝັ້ນ ໃຫ້ດຽວທັນ ດື່ນຄຸນດ່າວອງທ້າພາກຮອມາຫຼິດ ລ່ວມພິທັກ່າຍແລະອຸນຸກາໜ້າທີ່ຍ່າຍືນສັບໄປ

ແມ່ໂພສພ ດື່ນເຫັນພິທັກ່າຍຈຳນວຍຂ້າວ ທີ່ຈົ່າແມ່ແທ່ງຂ້າວ²⁸ ຂາວນາສ່ວນໃຫ້ຢີເຂົ້າວ່າ ແມ່ໂພສພເປັນ ຜັດແລຕ້ນຂ້າວໃຫ້ເຈົ້າຢູ່ອາການ ດັ່ງນັ້ນຄ້າຂາວນາທີ່ເຫັນສຽງນູ້ຂ່າແມ່ໂພສພ ຕາມປະເພນີອ່າຍງຸດຕ້ອງ ແລ້ວ ຈະທຳໃຫ້ທຳນາໄດ້ຜລດີ ມີຄວາມເຈົ້າຢູ່ເຮືອໃນວິທີ ດ້ວຍເຫດຸນ໌ ຂາວນາຈຶ່ງຕ້ອງທຳພິທັນູ້ຂ່າແມ່ໂພສພ ດ້ວຍຄວາມເດරພ ແລະສຽກຄາຍ່າຈົງຈັງ

ຂັ້ນຕອນສຳຄັນຂອງການນູ້ຂ່າແມ່ໂພສພ ດື່ນ “ການທຳວັນຂ້າວ” ຕ້ອງທຳດ້ວຍຄວາມເຂົ້າດີອືສຽກຄາວ່າ ຄ້າທຳກຸດຕ້ອງຕ້ອງຕາມປະເພນີທຸກປະກາດເລ຾້ວ ຜລດີຈະເກີດຂຶ້ນກັບການທຳນາ ແລະວິທີການຂາວນາຈົງໆ ຄວາມສຸຂະແລ້ວຄວາມອຸດນຸ່ມນູ່ນົບຮົນໃນວິທີຈະເກີດຂຶ້ນຕາມມາ ກລັ້ນ ຄອງຖື່ນ, ຈົນ ຫຼູ້ໜ້າ ແລະປະຈົບເປົ້າສັງໝົງ ໄດ້ເລັ່ມຕົ້ນຕອນດ່າງໆ ຂອງການທຳວັນຂ້າວ ຕລອດຈານຄວາມຮູ້ສັກທີ່ເກີດຂຶ້ນຫັ້ງການທຳວັນຂ້າວ ອ່າຍ່າງນ່າສັນໃຈດັ່ງນີ້

ເມື່ອດື່ນຄຸດກາລັກຂ້າວສຸກ ດື່ນ ເດືອນກຸມພາພັນຮີ ລົ້ງເດືອນມືນາຄມ (ເດືອນ 3-ເດືອນ 4) ຂາວນາຈະຕ້ອງ ເຕີຍມທຳຍັ້ງທ່າຈາງໃຫ້ເຮືບຮ້ອຍ ແລະກ່ອນທີ່ຂ້າວຈະສຸກຈະຕ້ອງທຳ “ພິທັກ່າຍຂ້າວ” ໂດຍສັງເກດວ່າຕຽບໃຫ້ລົມພົດມາສູມ (ລົມພັດວຸລ-ຜູ້ເງື່ອນ) ຕຽບນັ້ນຈະທຳ “ພິທັກ່າຍຂ້າວ” ເຈົ້າອອງ ຂ້າວຈະຕ້ອງໄປຫາດັນໄມ້ສຳພັດ ອ່າຍ່າງຈຳນວນ 32 ຂົນດີ ຄ້າໄມ້ຮູ້ຈັກກີໃຫ້ມອທຳຂົວໜ້າຫາມາເອງ ສ່ວນໃຫ້ຈະເປັນໄມ້ທີ່ມີຂໍ້ເປັນມົງຄລ ເຊັ່ນ ໄນເກຸມ ໄນກໍາ ໄນໝູນແສງ ໄນໝູນເທີດ ໄນໄຟ ແລະໄມ້ກົບ ເປັນຕົ້ນ ໂດຍໃຫ້ໄນ້ກົບທຳເປັນຫລັກ ໃນການຮັບຂ້າວ ທີ່ຈະຮັບດັ່ນຂ້າວນັ້ນ ຈະມີຄາດາຜູກຮັດ ດື່ນ ພຸທອງຮັດຕັນ ຂັ້ນມັງຮັດຕັນ ສັງມັງຮັດຕັນ ແລ້ວມັດຮວບໄວ້ດ້ວຍດ້າຍ 3 ສີ ຕັ້ງໜ້າທີ່ກວ່າໄກ້ນີ້ ດີກ່າວເປັນ “ຂົວໜ້າຂ້າວ” ຈະເປັນແກ່ຄາຫັ້ງຈາກທີ່ເບີນຫ້າວ່າມີນັ້ນດັ່ງໆ ຕອນທີ່ ເກີບຂົວໜ້າຂ້າວໃນນາໄປໄວ້ທີ່ບ້ານຈະຕ້ອງມີສາມາຮີອ່າຍ່າງດີ ເກື່ນ ຕອນທີ່ເກີບຂົວໜ້າຂ້າວທ້າມພຸດ ທ້າມຜົວປາກ ກລັ້ວ ວິ່ນຍູ້ຄາມຂ້າວຈະຕ້ອງໃຈ ຈາກນັ້ນເຂົ້າແມ່ໂພສພໃຫ້ມາທີ່ບ້ານທີ່ເຮືອນ ທຳເປັນຕະບອຍ່າງດີ ຕອນອຸ້ມຂົວໜ້າຂ້າວນີ້ຈະ ໄນພູດກັບຄົນຂ້າວໆ ມັນເກີດຄວາມຮູ້ສັກເຂົ້າວ່າ ຄວາມຂັ້ງຈະເກີດຂຶ້ນຕາມອຽມາຫຼິດ ເພຣະວ່າທຳແບບນີ້ ແມ່ໂພສພຈະເຂົ້າຈົງ (ເຂົ້າວ່າເຈົ້າອອງຂ້າວຄຽກຄາຈົງ-ຜູ້ເງື່ອນ) ຈາກນັ້ນກີເຂົ້າວໜ້າຂ້າວຂຶ້ນບ້ານ ໂດຍໃຫ້ມອຂ້າວໜ້າເຂົ້າວໜ້າຂ້າວຂຶ້ນໄປຢູ່ກ່າງລາມຂ້າວ ໃຫ້ຂ້າວລ້ອມຂ້າວໜ້າໄວ້ ເພຣະລື່ອວ່າ ເປັນຄູ່ທຳນາຂ້າວ ເປັນຄູ່ຂົວໜ້າ ການຕັ້ງຂົວໜ້າຂ້າວ (ເລີຍງ້າວ) ຈະຕ້ອງຕັ້ງອ່າຍ່າງນອຍ 3 ເລີຍງ້າວ 5 ເລີຍງ້າວ 7 ເລີຍງ້າວ 9 ເລີຍງ້າວ ແຕ່ຂ້າວມາກໍທີ່ອນນີ້ໄທເປັນຄື່ມໄໝຢູ່ຄູ່ ຕັ້ງໃຫ້ຫວ່າ (ຄອງງ້າວ-ຜູ້ເງື່ອນ) ສຸມອູ່ກ່າງລາມລົມ ມີດ້າຍແດນມາພັນ ອູ່ ແລ້ວວ່າຄາດາຜູກຮັດ ເວລາທຳຂົວໜ້າຂ້າວຕ້ອງທ່ານມອມາທຳຂົວໜ້າທີ່ລົມຂ້າວ ທຳກັນດ້ວຍໃຈ ດົນທີ່ມາຮ່ວມພິທີ ຈະຕ້ອງນັ້ນເງື່ອນ ພັ້ນມອທຳພິທີດ້ວຍທ່າທີ່ສົງ ທຳແບບນີ້ຈະເກີດຄວາມສຸຂະບາຍໃຈ ດ້ວຍໄປການໄດ້ຜລແນ່ໆ²⁹

ชาวนาจะผูกพันกับแม่น้ำเพื่อพึ่งพา จะพยายามทำทุกอย่าง เพื่อให้แม่น้ำอยู่ในสถานภาพที่ดี ไม่กระทำสิ่งใดล่วงละเมิดแม่น้ำ แม้จะไม่ทำให้แม่น้ำเสียใจ อย่างเช่น กรณีข้าวตกหล่นบนดิน จะรับขอโทษแม่น้ำ พยายามรื้นเก็บ พร้อมกับบอกว่า ขอโทษ แม่เจ้าคุณ ข้าวหากแล้วก็เก็บ ไม่ใช่ลูกจะกลับแก้กลังอะไร³⁰

ความเชื่อและความผูกพันกับประเพณีที่มีต่อแม่น้ำของชาวนา เป็นการสร้างคุณธรรมของคนให้รู้จักบูญคุณของผู้อื่น และสร้างจิตสำนึกร่วมของชุมชนให้ระหองค์คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ พร้อมกับถ่ายทอดจิตสำนึกรักภักดีงานให้คนรุ่นหลัง เพื่อพิทักษ์และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนประเพณีที่ดีงามให้ยั่งยืนสืบไป เป็นพลังอย่างหนึ่งที่ช่วยให้ชุมชนเกิดภูมิปัญญาและภูมิปัญญาที่ดี ให้กับคนรุ่นหลัง รวมถึงเป็นเครื่องเตือนภัยให้คนรุ่นหลังรักษาและอนุรักษ์แม่น้ำให้คงอยู่

3. การซื้อขายแลกเปลี่ยน

ชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา แบ่งได้เป็น 3 เขตด้วยกัน ส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนเกษตรกรรม ประกอบอาชีพทำนา ทำสวน และทำประมง แตกต่างกันไปตามสภาพภูมิศาสตร์ ที่ต้นตั้งถิ่นฐาน มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันไม่มากนัก การซื้อขายที่ค่อนข้างมากจะเกิดขึ้นในชุมชนเมืองมากกว่า ดังจะกล่าวถึงต่อไปนี้

3.1 การแบ่งเขตชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา แบ่งได้อย่างคร่าวๆ เป็น 3 เขต ด้วยกัน คือ

3.1.1 ชุมชนในเขตทุ่งราบทอนกลาง เขตนี้มีพื้นที่กว้างขวางมากที่สุด ครอบคลุมบริเวณแหล่งผลิตข้าวสำคัญของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา 2 ส่วน ได้แก่

(1) บริเวณทุ่งราบด้านตะวันตกของทะเลสาบ คือ ทุ่งราบศรีราชา บริเวณคลองลำป่า เขตอำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ทุ่งราบคลองปากปะ เขตอำเภอควนขนุน และทุ่งราบบางแก้ว บริเวณคลองบางแก้ว เขตอำเภอเข้าขัยสน (เดิมอยู่ในเขตอำเภอปากพะยูน) จังหวัดพัทลุง สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม อาจมีภูเขา และภูเขาขนาดเล็กสลับอยู่บ้างในบางพื้นที่

(2) บริเวณทุ่งราบด้านตะวันออกของทะเลสาบ โดยครอบคลุมบริเวณตั้งแต่ทุ่งโนนด อำเภอโนนด ซึ่งเป็นแหล่งผลิตข้าวสำคัญของจังหวัดสงขลา ลงมาจนถึงเขตอำเภอสะสินธุ และอำเภอสิงหนคร สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นสันทรายสูงสลับกับที่ลุ่ม บริเวณนี้เต็มไปด้วยต้นตาลโนนด ทำให้ผู้คนในบริเวณนี้บางส่วนออกจากทำนาแล้วยังทำนาตานาดอีกด้วย ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตทุ่งราบทอนกลาง มักถูกเรียกว่า “โนมนุ่ง” หรือ “หมู่นุ่ง” มีอาชีพทำนาเป็นหลัก เป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ และมีจำนวนมากที่สุด

3.1.2 ชุมชนในเขตภูเขาและดาวน์ เขตนี้เป็นเขตพื้นที่ด้านตะวันตกสุด ตั้งแต่แนวเทือกเขาบรรทัด ลาดต่ำลงมาเรื่อยๆ ทางด้านทิศตะวันออก ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นภูเขาสูงขึ้น สลับกับความสูง-ต่ำมากมาย เพราะบริเวณนี้เป็นพื้นที่ลูกคัลล่อนลาดลับลอนขึ้น บริเวณนี้ในอดีตเต็มไปด้วยไม้เบญจพรรณ และไม้เนื้อแข็งจำนวนมาก โดยเฉพาะบริเวณอำเภอควนขนุน อำเภอ

เข้าข่ายสน จังหวัดพัทลุง และอำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา จะมีไม้มีค่ามากมาย เช่น ไม้หลุมพอ ไม้ตะเคียน ไม้เดี่ยม เป็นต้น โดยเฉพาะไม้ตะเคียน เนมาะที่จะใช้ในการต่อเรือเป็นอย่างดี เรือของลุ่มน้ำทະเลสถาบสงขลา จึงเป็นที่ต้องการของราชสำนักอย่างมาก ผู้คนที่อาศัยในบริเวณนี้จะมีอาชีพทำสวนทำไร่ และทำของป่า มักถูกเรียกจากน้ำ ผู้คนในชุมชนอื่นๆว่า “ใหม่เหนือ” หรือ “หมู่เหนือ”

3.1.3 ชุมชนในเขตที่รับลุ่มรายฝั่ง หมายถึง ชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้ริมขอบทະเลสถาบ เนื่องจากตั้งตระหง่านอยู่ใกล้ทະเลสถาบซึ่งอุดมไปด้วย กุ้ง ปลา นานาชนิด อาชีพหลักของผู้คนบริเวณนี้ จึงทำประมงเป็นสำคัญ และมักถูกเรียกว่า “ใหม่เล” หรือ “หมู่เล”³¹

3.2 การซื้อขายแลกเปลี่ยนของชุมชนเกษตรกรรม ความอุดมสมบูรณ์ของลุ่มน้ำทະเลสถาบสงขลา ทำให้ชุมชนที่กระจายกันอยู่ในเขตต่างๆ ตามที่กล่าวมานแล้ว พึงตัวเองได้มาก ผู้คนในลุ่มน้ำทະเลสถาบจะปลูกผักเพื่อทอกผ้าให้เงิน ซึ่งส่วนใหญ่จะหอบเพียงเพื่อให้พอใช้ เช่น กรณีของพัทลุง ในปีหนึ่งจะหอบผ้าเพียงคนละผืนสองผืน เพียงเพื่อให้พอใช้ตลอดปี โดยไม่มีการซื้อขายกัน ส่วนสงขลา อาจมีการหอบมาผ้ากว่าันน์ นอกจากหอบเพื่อใช้เองแล้วยังขายอีกด้วย แต่ส่วนใหญ่จะขายให้คนต่างถิ่นมากกว่าคนในถิ่นเดียวกัน³² ในขณะเดียวกัน การสร้างที่อยู่อาศัย จะใช้ไม้จากป่ามาปลูกสร้างบ้านเรือน มีอาหารตามธรรมชาติ เช่น กุ้ง ปลา สัตว์ป่า ผลไม้ป่า ให้เลือกหินอย่างอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นการแลกเปลี่ยนซื้อขายจึงมีอยู่มาก ส่วนใหญ่จะเป็นการแลกเปลี่ยน ส่วนการซื้อขายมีขึ้นเพียงเพื่อให้พอเพียงในสิ่งจำเป็นเท่านั้น เช่น ของป่าเล็กๆ น้อยๆ³³

การแลกเปลี่ยนและการติดต่อซึ่งกันและกัน ทำได้ในระยะทางไม่ไกลนัก ด้วยมีข้อจำกัดด้านยานพาหนะ และเส้นทางคมนาคมที่ไม่สะดวก สิ่งของที่นำมาแลกกัน ส่วนใหญ่เป็นผลผลิตด้านการเกษตร อัตราการแลกเปลี่ยนไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับความพอใจของทั้งสองฝ่าย ส่วนใหญ่แลกเปลี่ยนกันด้วยน้ำใจ โดยพวก “ใหม่ทุ่ง” จะเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน ตัวอย่างเช่น

การแลกเปลี่ยนของชาวตำบลแพรากหา อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ซึ่งกลั่น คงฤทธิ์ แดงนันทรัตน์ จวน ชูยัง และประจวน เพชรสังข์ เล่าให้ฟังว่า

ในอดีตผู้คนปลูกข้าวกิน และแลกเปลี่ยนกันเท่านั้น โดยแลกเปลี่ยนกับของที่ไม่มีเวลาแลกเปลี่ยน พวກ “ใหม่เหนือ” จะนำพืชผลมาเอียง เช่น สะตอ คนที่ได้สะตอไป จะให้ข้าวเก็บเลี้ยงก็ได้ทั้งนี้ เพราะไม่สามารถตอบแทนได้กับของที่เอามาฝาก แค่ปล่อยกันด้วยน้ำใจ เอกาตามความจำเป็น ส่วนใหญ่ญาติกันทั้งนั้น อาจจะมีบาง “ใหม่เหนือ” แลกกับพวก “ใหม่เล” พวก “ใหม่ทุ่ง” เป็นสายกลาง คนข้างล่างจะเป็น “ใหม่เล” จะเอาปลามาแลกกับข้าวของ “ใหม่ทุ่ง” ส่วน “ใหม่เหนือ” จะเอาผลไม้มาแลกกับข้าวเช่นกัน โดยพวก “ใหม่ทุ่ง” ไม่ต้องไปหา³⁴

การแลกเปลี่ยนของชาวตำบลบ้านใหม่ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ซึ่งมีพื้นที่ใกล้ทະเลสถาบมาก จะไม่มีการแลกเปลี่ยนมาก พวกบ้านใหม่จะแลกหัวมันขี้หนู ลางสาด กับพวกเกะไหญ อัตราแลกเปลี่ยนใช้สัดส่วน หัวมันขี้หนูแล่งหนึ่ง แลกกับข้าวเปลือกแล่งหนึ่ง³⁵

เห็นได้ว่าการแลกเปลี่ยน มีลักษณะถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันไม่มีการแสงงหาทำไรจากอัตราการแลกเปลี่ยน ไม่เอาเบรียบซึ่งกันและกัน แลกเปลี่ยนกันด้วยน้ำใจ เป็นการช่วยเหลือ พึ่งพาอาศัยกันมากกว่า เป็นรูปแบบหนึ่งของเครือข่ายหมู่บ้าน เป็นสายใยของน้ำใจการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของ

ชาวบ้าน³⁶

3.3 การซื้อขายแลกเปลี่ยนของชุมชนเมือง สังคมกลุ่มน้ำทະเสลาบสหลาก มีลักษณะคล้ายคลึงกับสังคมไทยในส่วนอื่นของประเทศ ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน คือ มีบ้านกับเมือง บ้านหมายถึง ชุมชนเกษตรกรรม เป็นที่อยู่อาศัยของคนส่วนใหญ่ คือ ชาวนา ชาวสวน และชาวประมง มีสังคมและวัฒนธรรมที่มีความผูกพันกันอย่างแนบแน่น มีวิถีชีวิตที่เรียนง่าย ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เอื้ออาทรต่อกันเป็นอย่างดี ส่วนเมืองเป็นศูนย์กลางอำนาจของรัฐ เป็นที่พักอาศัยของชนชั้นปักรกรองหรือตัวแทนอำนาจรัฐ มีสังคมและวัฒนธรรมของชนชั้นปักรกรอง³⁷

การแลกเปลี่ยนซื้อขายของคน 2 กลุ่มนี้จะแตกต่างกัน ในสังคมของชุมชนเกษตรกรรม เป็นชาวนา ชาวประมง หรือชาวสวน จะมีการแลกเปลี่ยนซื้อขายกันน้อยมาก เพราะส่วนใหญ่พึ่งพาตัวเองได้ つまりได้ด้วยการผลิตและบริโภคตามสภาพของแต่ละชุมชน ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์สูงมาก บางครั้งอาจมีการแลกเปลี่ยนซื้อขาย (ส่วนใหญ่แลกเปลี่ยน) กันบ้างเล็กๆ น้อยๆ เพื่อให้ได้สิ่งจำเป็นเท่านั้น การแลกเปลี่ยนไม่ได้หวังกำไร แต่เป็นการพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากกว่า ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น

ส่วนการซื้อขายของชุมชนเมือง ส่วนใหญ่จะซื้อขายกันในตลาดซึ่งอยู่ในเมือง สำหรับเมืองที่ไม่ใช่เป็นเมืองท่าสำคัญ จะมีการซื้อขายไม่มากนัก ส่วนใหญ่ของที่นำมาขายเป็นของพื้นๆ เป็นพวงของกินมากที่สุด ดังเช่น กรณีเมืองพัทลุง รัชกาลที่ 5 ทรงเกี่ยวนบรรยายถึงสภาพการค้าขายเมืองพัทลุง ได้ดังนี้

“...เมืองพัทลุง... ตลาดมีของขายคร่oyer มีร้านผ้าอยู่สักสองสามร้าน นอกนั้นก็ขายของสด คนสักสี่สิบห้าสิบคน มีของคนละกระจากบ้าง ไม่ถึงคนละกระจากบ้าง แต่ปลารสโดย่างโดยอยู่ในน้ำดี อย่างเล็กจนถึงขนาดปลาชิว ร้อยเป็นพวงๆ ขาย เป็นปลาในลำคลอง...กุ้งก้มีแต่กุ้งต้ม ปลาอย่างแห้งมากแต่ปากพยูนหันนั้น ผลไม้มีมะม่วงมะบริจ แต่ผักอยู่ข้างจะมีมากหน่อยหนึ่ง...”³⁸

สิ่งของที่นำมาซื้อขายกันนั้นส่วนหนึ่งมาจากพากเพียรค้าในเมืองไปซื้อมาจากตลาดนัด ที่ “บวนเม้า” ซึ่งเป็นตลาดนัดของชาวบ้านป่า จัดขึ้นวันเว้นวัน มีระยะทางเดินห่างจากตัวเมือง 7-8 ชั่วโมง ซึ่งมีผู้และผลไม้มาขายมากมาย³⁹

กล่าวไว้ได้ว่า การค้าขายที่เมืองพัทลุงค่อนข้างชบเชา อาจเป็นเพราะเมืองพัทลุงมีคนน้อย ไม่เป็นเมืองท่าสำคัญ คนส่วนใหญ่ คือ ชุมชนชาวนา มีความพอดียงสูง ไม่จำเป็นต้องนำผลผลิตของตนมาขายที่ตลาดในเมืองมากนัก

การค้าขายที่เกิดขึ้นค่อนข้างคึกคัก จะเกิดขึ้นที่เมืองท่าสำคัญ เช่น สงขลา ซึ่งเป็นเมืองที่ค้าขายสินค้าที่มีเงินทองหมุนเวียนมากกว่าเมืองอื่นที่อยู่ใกล้เคียง มีตลาดถาวรหีมีลักษณะแบบทุนนิยม ดำเนินการโดยคนจีน หรือผู้อยู่ได้คุ้ปัมภุนนางจีน แสงไฟกำไรจากส่วนต่างของสินค้า ตลาดจะเปิดดำเนินการทุกวัน สิ่งของที่นำมาซื้อขายกันส่วนใหญ่จะเป็นผลผลิตภัยในท้องถิ่น เช่น ผลไม้ต่างๆ กุ้งแห้ง สุกร ข้าวเบลีอิก ข้าวสาร⁴⁰ เป็นต้น การซื้อขายมีอัตราที่แน่นอนขึ้น โดยผู้กำหนดราคา คือ พ่อค้าคนจีน ตลาดลักษณะนี้จะขยายตัวขึ้นพร้อมไปกับการเพิ่มขึ้นของการผลิตเพื่อขาย ภายหลังจาก การสร้างทางรถไฟเขื่อนมกรุเทพฯ กับภาคใต้สำเร็จในปี พ.ศ. 2459

อย่างไรก็ตามถึงแม้จะมีตลาดระบบทุนนิยมเกิดขึ้นในเมือง แต่ระบบตลาดดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อชุมชนในท้องถิ่นอย่างมาก เพราะพ่อค้าไม่ได้เข้ามาส่วนในการควบคุมปัจจัยการผลิต พ่อค้าทำหน้าที่เป็นเพียงคนกลางส่งผ่านสินค้าจากผู้ผลิตไปสู่ผู้บริโภค กำไรที่ได้จากการค้า ไม่ได้นำมาลงทุนภาคการผลิต แต่นำไปใช้เพื่อผลดุลฐานะของตนและชุมชนในระบบศักดิ์สิทธิ์ไม่ให้คาดค่า สรวนชุมชน ขawnam ไม่สั่นสะเทือนมาก พึงพาณิชย์ได้ จึงไม่มีความจำเป็นต้องเพิ่มปริมาณการผลิต ข้าวเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตของขawnam จึงไม่เกิดขึ้น วิถีชีวิตของขawnam จึงไม่เปลี่ยนแปลงแต่ประการใด

ความผูกพันที่เป็นภูมิคุ้มกันชุมชนในท้องถิ่น

ความผูกพันที่เป็นภูมิคุ้มกัน เป็นลักษณะความสัมพันธ์ทางการผลิตของชุมชนในท้องถิ่น ชุมชนมีความผูกพันกันภายในสูงมาก มีความรักใคร่เห็นอกเห็นใจกัน รู้จักเสียสละ เอื้ออาทรต่อกัน ไม่เห็นแก่ตัว ช่วยเหลือซึ่งกันและกันทั้งส่วนตัว และส่วนรวมเป็นอย่างดี ความผูกพันของชุมชนในท้องถิ่น ลุ่มน้ำท่าศาลา สามารถอุทิศตนให้กับชุมชน ภาระมีภาระ ภาระมีภาระ การเป็นเพื่อนเกลอ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การอุปถัมภ์

การอุปถัมภ์ หมายถึง การให้ไว้วางใจเพื่อนบ้านมาช่วยกันลงแรงทำงานอย่างได้อย่างหนึ่ง เพื่อให้งานหนัก หรืองานเร่งด่วนสำเร็จลุล่วงทันการ โดยผู้ที่ร่วมลงแรงไม่คิดค่าแรง เพียงแต่เป็นประเพณีที่เจ้าภาพจะต้องเลี้ยงอาหารผู้มาช่วยลงแรง โดยงานที่จะอุปถัมภ์นั้น ถือเอาความจำเป็น 2 ประการ คือ เป็นงานหนักเกินกำลังที่คนภายในครอบครัวจะช่วยกันทำได้อย่างหนึ่ง และเป็นงานด่วนที่จะต้องเร่งดำเนินการ มิเช่นนั้นจะเกิดความเสียหายแก่ทรัพย์สินได้⁴¹

ผู้คนในลุ่มน้ำท่าศาลา มีจำนวนน้อย และส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ซึ่งเป็นงานที่หนัก ใช้แรงงานมาก และต้องเร่งรีบทำให้ทันฤดูกาลเพาะปลูก ดังนั้นในหลายขั้นตอนการผลิตข้าวหวาน จึงมีแรงงานไม่เพียงพอ หรือบางครั้งคนในครอบครัวเกิดเจ็บป่วยหรือมีภารกิจ อีกทั้งยังขาดความช่วยเหลือจากญาติมิตรหรือเพื่อนบ้านป่วยครั้ง เรียกว่า ออกปาก ตั้งแต่ออกปากถากหญ้า ออกปากไถนา ดำเนิน กีบข้าว หานข้าว เป็นต้น โดยผู้ที่มาช่วยเหลือ จะต้องจัดหาอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ไปเอง ตามลักษณะงาน เช่น ในกรณีออกปากไถนา ผู้ถูกขอความช่วยเหลือ จะนำไถ และวัวหรือควายไปช่วยเหลือ หรือถ้าออกปากกีบข้าว ก็จะนำแกะไปเอง เป็นต้น โดยเจ้าภาพจะต้องเลี้ยงอาหารผู้ที่มาช่วยเหลือตน

ปกร พงศ์จันทร์เสดียิริ ข้าราชการบำนาญ อธิบดีเดย์ทำงานกับครอบครัวที่ตำบล ขัยบุรี อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง และประพันธ์ จันทร์อักษร ได้เล่าถึงการ “ออกปาก” ทำงานไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

การอุปถัมภ์ มี 2 ประเภท ประเภทที่ 1 เรียกว่า “ออกปาก” การอุปถัมภ์ บางครั้งอาจจะ

ต้องให้ผู้อื่นที่คุณเคารพนับถือช่วยออกแบบให้ การออกแบบมีการเลี้ยงของหวาน ส่วนมากจะเป็นถั่วต้ม ข้าวแกงไก่กับเหวง เป็นพื้น ส่วนข้าวเหนียวจะเลี้ยงในตอนเข้า เพราะถ้ากินข้าวเหนียวจะอิ่มนาน ออกแบบประเภทที่ 2 เป็นการออกแบบประเทวัติใจกัน เรียกว่า “ลักษัน” มาจากคำว่า “ลักษัน” หรือ “ลักษานำ” มีความรู้สึกที่ดีต่อ กัน คนมาช่วยอาจเป็นนักลงทุนบ้านนี้ไปสนับสนุน เหลา ใหญ่บ้านโน้น หรือว่าเข้าเคยดีต่อ กัน ในกรณีที่ “ข้าวยับ” มาก คือ ข้าวสุกมากๆ กำลังจะเสียหาย อีกฝ่ายสืบว่า ก็พาเพื่อนไปปะช่วยโดยไม่บอกให้เจ้าภาพรู้ตัว กว่าเจ้าภาพจะรู้คนก็เต็มนาแล้ว ต้องรีบเร่งไปหา กับข้าว มาเลี้ยงเพื่อน ไปขอไก่เพื่อน ขอหอย ขอมะพร้าว เอกามาแกง หุงข้าวอย่างเร่งด่วน วุ่นวาย แต่ในเวลาเดียวกันก็อิ่มใจ บางครั้งเมื่อเก็บข้าวแล้วจะช่วยหามข้าวมาเก็บที่เรือนข้าวของเจ้าบ้านก็มี⁴²

2. การซ้อมือ

การซ้อมือ มีลักษณะคล้ายกับการออกแบบมาก ผิดกันแต่เพียง “การซ้อมือ” นั้นแต่ละฝ่ายจะต้องช่วยทำงานตอบแทนซึ่งกันและกัน ในบริมานงานที่ใกล้เคียงกันหรือมากกว่า เช่น กรณีการทำนา ข้าวนาที่ยังเตรียมพื้นที่นาของตนไม่เรียบร้อย ก็จะไปช่วยทำงานของผู้อื่นเสียก่อน เมื่онаของตนพร้อมแล้ว อีกฝ่ายก็จะมาช่วยเป็นการตอบแทน ส่วนใหญ่จะ “ซ้อมือ” กันเป็นวัน เป็นสัญญาระหว่างกันของสองฝ่าย ไม่มีการบิดพลิ้วผิดสัญญาซึ่งกันและกัน⁴³

การออกแบบและซ้อมือนั้น ผู้ที่ขอความช่วยเหลือผู้อื่นจะเกิดความรู้สึกมีบุญคุณต่อผู้ที่มาช่วยเหลือตน ดังนั้นเมื่อได้รับการออกแบบให้ไปช่วยเหลือเข้าบ้าง จึงไม่ปฏิเสธและเต็มใจ ช่วยเหลืออย่างเต็มที่ ยกเว้นจำเป็นจริงๆ เช่น เจ็บป่วย เป็นต้น

การออกแบบและซ้อมือ นอกจากจะช่วยเหลือกันในด้านการผลิต การประกอบอาชีพแล้ว ยังช่วยเหลือกันในด้านสังคมอีกด้วย เทืนได้ด้วย กรณีเพื่อนบ้านมีงานสำคัญต้องใช้แรงงานมาก เช่น สร้างบ้าน งานศพ งานแต่งงาน เป็นต้น จะต้องออกแบบขอความช่วยเหลือจากญาติมิตร และชาวบ้านให้มาลงแรงช่วยกัน การขอความช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จะช่วยให้ชุมชนมีความผูกพันกันอย่างหนึ่งแน่น และจะร่วมแรงร่วมใจกันปักป้องคุ้มครองชีวิต และทรัพย์สินของกันและกัน เมื่อมีภัยคุกคามจากภายนอก

ห้องเลียน ชุมชน เล่าไว้

ถ้ามีโจรมามาโนย จะช่วยกันเฝ้าบ้านให้มีฐานะดี (อาจโคนโจรปลัน — ผู้เขียน) ก็จะตีมั่งตีเกราะให้ไม่รวมตัวกัน โจรมามาจากพัทลุง และสงขลา โดยมีคนในพื้นที่เป็นนกต่อ ส่วนใหญ่จะมาโนย ไม่ถูก (ปลัน — ผู้เขียน) ขอ Miyawawa ช่วงหลังจึงมีการอุด จับเข้าของบ้านมัด แล้วเอาของไม่ถูก เอาผ้าปิดตาไว้ สำหรับฉบับไม่เคยโคนโนย หรือถูก เพราะมีพ่อแม่เป็นท่านทูน⁴⁴

การที่ชุมชนต้องช่วยตนเองมากมายเช่นนี้ เพราะเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่เอาใจใส่เท่าที่ควร ส่วนใหญ่จะเข้ามาดูแลเฉพาะการเก็บภาษีเท่านั้น ชุมชนจึงต้องรวมกลุ่มกันอย่างหนึ่งแน่น เพื่อปักป้องตนเองแทนอำนาจจังหวัด

การออกแบบและซ้อมือ มีคุณค่าต่อชุมชนในท้องถิ่นมากมาย ช่วยให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันอย่างหนึ่งแน่นเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่ง สุจิวงศ์ พงศ์เพบูลย์ ได้สรุปไว้ว่า "...ประเพณีการมี

งานวาน (ออกปาก) มีคุณค่าต่อสังคมของชาวภาคใต้ナンภาษาประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านส่งเสริมสามัคคีธรรมช่วยให้ชาวบ้านมีความรักใคร่เห็นอกเห็นใจกัน เกิดความผูกพันกันฉันญาติ... ช่วยให้ชาวบ้านรู้จักทำงานร่วมกัน ทำให้เกิดผู้นำและผู้ตามที่ดี ทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึกรับผิดชอบต่อส่วนรวมรู้จักเสียสละ มีความเอื้ออาทร ไม่เป็นคนเห็นแก่ตัว...⁴⁵

การรวมกลุ่มของชุมชนมักจะอาศัยรวมกันแบบเครือญาติ มีความผูกพันกันทางสายโลหิต เป็นเพื่อนเกลอ มีการนับญาติทั้งฝ่ายบิดาและมารดา มีการจัดลำดับบุคคลในชุมชนตามหลักอาวุโส และเครือญาติ สมាជิกรในชุมชน จึงมีสายสัมพันธ์อย่างถึงกันหมัด

3. การเป็นเพื่อนเกลอ

การเป็นเพื่อนเกลอ เกิดขึ้นได้ทั้งจากการจัดการของผู้ใหญ่ทั้ง 2 ฝ่าย และผู้ที่อยู่ในวัยเดียวกัน อุปนิสัยถูกต้องตรงกัน ก็มาเป็นเพื่อนเกลอกันได้ การเป็นเพื่อนเกลอมีทั้งในหมู่บ้านเดียวกัน และต่างหมู่บ้าน ซึ่งมีความสำคัญมากทั้งในภาคใต้และลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เพราะเมื่อทั้งสองฝ่ายเป็นเกลอกันแล้วจะรักใคร่กลมเกลียวกันเสมือนญาติ ต่างช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน บางครั้งขนาดตายนแหกันได้ บางรายเมื่อคู่เกลอล้มป่วยลงหรือพิการไม่สามารถดูแลบิดา มารดา หรือน้องๆ ได้ เพื่อนเกลอจะรับภาระแทน ที่สำคัญคือ เมื่อคู่เกลอของตนเป็นเกลอกับคนอื่นๆ ต่อไปอีก ก็จะรักใคร่คู่เกลอันนั้นเหมือนหนึ่งว่าเข้าเป็นเกลอของตนด้วย⁴⁶

การออกปาก ชومเมือง เพื่อนเกลอ มีคุณค่าต่อชุมชนในท้องถิ่นนานัปการ ช่วยให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันอย่างเห็นเนี้ยวนั่นเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทั้งด้านการผลิต การประกอบอาชีพ การป้องกันโจร强ราย ตลอดจนการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในสังคม ทั้งในกลุ่มของตนและระหว่างกลุ่ม โดยรวมกันเป็นเครือข่ายอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งมั่นคง เป็นภูมิคุ้มกันชุมชนให้ปลอดภัยจากภัยคุกคามทั้งจากภายในและภายนอกได้อย่างดี และมีประสิทธิภาพ

ความทุกข์ยากของชาวนา

ความทุกข์ยากของชาวนา นอกจากจะเกิดจากความเบากำบังในการประกอบอาชีพแล้ว ยังเกิดจากการที่ชาวนาถูกชุดรีดจากรัฐในระบบศักดินาท้ายรูปแบบ⁴⁷ เช่น การเป็นข้าพระหรือเก่าวัด การถูกเกณฑ์แรงงานตามระบบไฟฟ์ การเดินภารโรง เป็นต้น ดังจะกล่าวถึงต่อไปนี้

1. การเป็นข้าพระหรือเก่าวัด

อยุธยาแห่งอำนาจเข้าปกครองดินแดนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ได้สำเร็จประมาณอย่างร้าวที่สุดกลางพุทธศตวรรษที่ 22 โดยดำเนินการควบคู่ไปกับการส่งเสริมพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดความมั่นคง และความสงบเรียบร้อยในราชอาณาจักร ตั้งนั้นชาวนาซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในบริเวณนี้ จึงต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับทั้งอาณาจักรและศาสนาจักร ในส่วนของศาสนาจักร กษัตริย์จะมอบที่ดินและผู้คนให้วัดเพื่อใช้สอยและทำประโภชในที่ดิน ซึ่งเรียกว่า กับปนาวัด ชาวนากลุ่มนี้คือ พวກ “ข้าพระ” หรือ

“เลกวัด” สำหรับข้าวนาที่เกี่ยวข้องกับอาณาจักรจะอยู่ใต้ระบบ “ไฟร์” ข้าวนาคลุ่มนี้ต้องรับราชการ และมีสังกัดโดยขึ้นตรงต่อขุนนาง จะถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อทำงานสาธารณะไปค หรืองานอื่นใดที่ได้รับมอบหมาย ต้องเสียส่วยสาอากรตามที่รัฐกำหนด ตลอดจนถูกเจ้าหน้าที่ของรัฐชุดวีดและเอารัดเอาเปรียบ สร้างความทุกข์ยากให้ข้าวนาอย่างยิ่ง

“ข้าพระ” หรือ “เลกวัด” เป็นกลุ่มคนที่กษัตริย์ได้มอบให้เป็นสมบัติของคณะสงฆ์ โดยมีหน้าที่ดูแลปรนนิบัติรับใช้พระสงฆ์ และทำประโยชน์ในที่ดินของวัด เพื่อเลี้ยงดูตนเอง และบำรุงศาสนา คนเหล่านี้อาจเป็นข้าวนาในพื้นที่ หรือได้รับพระราชทานมาจากการห้องนิ่งอีกด้วย ข้าวนาคลุ่มนี้จะอยู่ในความปกครองของคณะสงฆ์ มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีกว่าข้าวนาที่อยู่ใต้ระบบ “ไฟร์” เพราะได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ไม่ต้องส่ง “ส่วยสาอากร” ให้รัฐ เพียงแต่ไม่มีอิสระในการประกอบอาชีพเท่านั้น

ยังมีอีก ๖๔ แห่ง ได้แก่ ล่าภารี “ข้าพระ” หรือ “เลกวัด” ลุ่มน้ำทะเลสถาบันสหลาไว อย่างน่าสนใจ พหลรูปได้ดังนี้

ในสมัยอยุธยา การอุทิศศัลปนาให้กับวัดพุทธศาสนาในบริเวณรอบทะเลสถาบันสหลา ได้มีขึ้นอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 ทั้งนี้พระบรมราชโองการนี้มีความสำคัญต่ออาณาจักรอยุธยา และประกอบกับดินแดนนี้ได้ถูกกรุงรานาจาก “แขกสัสด” ภายนอกอยู่เสมอ เกิดความเสียหายต่อพุทธศาสนา พระมหาภัตติธรรมจึงต้องเร่งฟื้นฟูพุทธศาสนาให้มั่นคงเป็นปีกแผ่นดินดังเดิม การอุทิศกัลปนาวัตในบริเวณนี้จึงมีขึ้นอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินธ์

ข้าวนาที่เป็น “ข้าพระ” หรือ “เลกวัด” จะอยู่ภายใต้การควบคุมของสถาบันสหลา และได้รับการยกเว้นไม่ต้องส่งส่วย และภาษีอากรให้เจ้าเมือง บรรดา “ข้าพระ” หรือ “เลกวัด” จะกระจายอาศัยอยู่ตามวัดต่างๆ รอบทะเลสถาบันสหลา ส่วนจะมีมากน้อยเท่าไหร่ก็อยู่กับความสำคัญ และขนาดของวัด

การถูกกรุงรานาจาก “แขกสัสด” อย่างรุนแรงและต่อเนื่องตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 นอกจากทำให้บ้านเมือง วัดวาอารามเสียหายมากมายแล้ว ยังทำให้ผู้คนล้มตาย และถูกกว่าด้วยจำนวนมากทำให้บรรดา “ข้าพระ” หรือ “เลกวัด” แตกสลายลงไปด้วย

“ข้าพระ” หรือ “เลกวัด” ได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งหนึ่งในสมัยพุทธศตวรรษที่ 23 ครั้นถึงสมัยต้นรัตนโกสินธ์ อำนาจจากการปกครองของฝ่ายอาณาจักรมีมากขึ้น อาจทำให้การอุทิศกัลปนาลดน้อยลง ตั้งแต่ต้นรัตนโกสินธ์เป็นต้นมา⁴⁸

โดยปกติแล้วพระมหาภัตติธรรมและศาสนาจักร จะมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น โดยภัตติธรรมจะอาศัยศาสนาสร้างความมั่นคงและความสงบเรียบร้อยในราชอาณาจักร ตั้งนั้นในช่วงที่อำนาจรัฐเข้าไปดูแลไม่ทั่วถึง ภัตติธรรมจะทรงใช้ศาสนาจักรให้เป็นประโยชน์ด้วยการอาศัยศาสนาจักรผูกใจคน สร้างศรัทธาในคน ทำให้คนรุ่มเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ส่งผลให้อาณาจักรเข้มแข็ง ในช่วงนี้ภัตติธรรมจะอุปถัมภ์ค้ำญศาสนาจักรเป็นอย่างดี เพื่อให้ศาสนาจักรมีความเจริญรุ่งเรือง สืบทอดต่อไปอย่างมั่นคง เช่น มีการกัลปนาวัตอย่างมากมาย และต่อเนื่องตั้งที่ล่ามาแล้ว ส่วนศาสนาจักรเองก็จะมีสถานะมั่นคงขึ้น เป็นที่พึ่งทางใจและช่วยให้ราชภรรษอยู่ในศีลธรรมที่ดี มีผลให้บ้านเมืองเกิดความสงบร่มเย็น เป็น

ประโยชน์ต่ออาณาจักรในที่สุด สำนักงานจัดการเมื่อมีผู้คนนับถือศรัทธามากขึ้นจะสามารถท้าทายอำนาจรัฐได้ ดังนั้นเมื่ออาณาจักรหรือรัฐมีความเข้มแข็งขึ้น จึงเริ่มลดบทบาทและอำนาจของศาสนาจักรลง ด้วยการลดปริมาณการอุทิศกัลปนาวัตลงไป พร้อมๆ กับจำนวนวัดได้ลดปริมาณลงด้วยเห็นแก้บทบาท “ข้าพระ” หรือ “เลกวัด” จึงลดลงทั้งปริมาณและหน้าที่ตามลำดับ เนื่องจาก “ข้าพระ” หรือ “เลกวัด” จะหมดไปเมื่อมีการยกเลิกระบบไฟร์ในสมัยรัชกาลที่ 5

2. การเกณฑ์แรงงานตามระบบไฟร์

ตั้งแต่อยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 5) รัฐได้กำหนดให้ข่ายฉกรรจ์ทุกคนต้องมีสังกัดโดยขึ้นตรงต่อขุนนางตามระบบไฟร์ จะต้องถูกเกณฑ์แรงงาน เสียส่วยและภาษีอากรตามที่รัฐกำหนด โดยทั่วไปแล้วไฟร์จะแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือไฟร์หลวง ไฟร์สม และไฟร์ส่วย แต่เนื่องจากดินแดนในลุ่มน้ำท่าเส้าบส่งคลา อยู่ห่างไกลจากรัฐส่วนกลางมาก กษัตริย์ไม่สามารถดูแลไฟร์ (ไฟร์หลวง) ได้โดยตรงดังเช่นหัวเมืองขึ้นใน จึงมอบหมายให้ขุนนางในท้องที่ดูแลแทน ดังนั้นไฟร์ในหัวเมืองห่างไกล จึงมักจะเป็น “ไฟร์สม” และ “ไฟร์ส่วย” ขึ้นสังกัดขุนนางในท้องถิ่น โดยมีระยะเวลา rับราชการเท่ากับไฟร์หลวง คือ ตั้งแต่ 18-60 ปี ขุนนางในท้องถิ่นจึงมีอำนาจและอิทธิพลเหนือไฟร์อย่างสูง โดยจะกำหนดที่เกณฑ์แรงงานเรียกเก็บส่วย และภาษีอากร ตามความต้องการของรัฐส่วนกลาง และของขุนนางในท้องถิ่น

ในระบบศักดินาไทย แรงงานเป็นที่มาของอำนาจทางการเมืองและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ดังนั้นการควบคุมแรงงานโดยการเกณฑ์ผ่านระบบไฟร์ จึงมีความสำคัญยิ่ง การเกณฑ์แรงงานเป็นพันธะระหว่างไฟร์กับรัฐศักดินา โดยรัฐศักดินาถือว่าเมื่อไฟร์ได้อาศัยแผ่นดินทำมาหากินภายใต้การคุ้มครองของรัฐ ก็ควรที่จะต้องเสียสละแรงงานและผลประโยชน์ให้รัฐเป็นการตอบแทน

ไฟร์จะถูกเกณฑ์แรงงาน ให้ทำประโยชน์ให้กับทางราชการ หรือราชสำนัก หรือข้าราชการ ในหลายลักษณะด้วยกัน เช่น เกณฑ์แรงงานไปต่อเรือ เกณฑ์แรงงานไปจัดหาสิ่งของที่รัฐต้องการ เกณฑ์ไปทำงานคราฟ หรือเกณฑ์ไปทำงานสาธารณะไปคิด เป็นต้น การถูกเกณฑ์แรงงานทำงานให้รัฐตามที่กล่าวมานี้ รัฐเรียกว่า “การรับราชการ” ซึ่งไฟร์จะต้องรับราชการตั้งแต่อายุ 18-60 ปี โดยสมัยอยุธยากำหนดให้ไฟร์ (ไฟร์หลวง) รับราชการปีละ 6 เดือน สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลดลงเหลือเพียงปีละ 4 เดือน และ 3 เดือน ตามลำดับ

สำหรับการเกณฑ์แรงงานในภาคใต้ซึ่งรวมถึงลุ่มน้ำท่าเส้าบส่งคลาด้วย สงบ ส่งเมือง ได้กล่าวไว้ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เรื่อง เกณฑ์ พอสรุป ได้ดังนี้

การเกณฑ์จะมี 2 ขั้นตอน คือ ขั้นแรก เมื่อรัฐส่วนกลางหรือราชสำนัก ต้องประสงค์สิ่งใดๆ ไม่ว่าจะเป็นงานราชการสังคม งานราชการที่สำคัญต่างๆ ก็จะเกณฑ์ไปยังหัวเมืองผ่านไปทางเจ้าเมือง กรรมการเมือง ขั้นต่อไป เจ้าเมือง กรรมการเมืองก็จะแบ่งเฉลี่ย ภารกิจที่ไปยังราชภูมิคุ้มต่างๆ โดยผ่านทางเจ้าขุนมูลนายอีกขั้นหนึ่ง เพื่อจัดหาสิ่งของหรือปฏิบัติงานตามพระประสงค์ อย่างไรก็ตาม เจ้าเมืองและกรรมการเมืองต่างๆ สามารถจะเกณฑ์ไฟร์สมในสังกัดของตนเพื่อทำงานราชการต่างๆ ภายในหัวเมืองได้ด้วย ปกติแล้วรัฐส่วนกลางจะกำหนดให้ไฟร์สมในหัวเมือง จำนวนประมาณ 2 ใน 3

ของไฟร์ส์มในหัวเมืองทั้งหมดเป็นไฟร์สำหรับเจ้าเมืองกรรมการได้ก่อเกณฑ์ทำราชการในหัวเมือง ส่วนไฟร์ส์มที่เหลืออีก 1 ใน 3 ให้ทำส่วยต่างๆ ให้กับรัฐส่วนกลางตามที่ต้องการ เช่น ส่วยภาระдан เป็นต้น

สำหรับไฟร์ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา จะถูกเกณฑ์ตั้งแต่งงานราชการสงคราม งานต่อเรือ จนกระทั้ง การจัดหาลึงของต่างๆ ให้ราษฎร์สำนักตามที่ต้องการ ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

สำหรับงานราชการสงคราม ส่วนใหญ่จะเกณฑ์ไปรับกับพวกแขกทางหัวเมืองมลายู ดังนี้เป็นกรณีเมืองไทรบุรีแข็งเมือง 2 ครั้ง เมื่อ พ.ศ. 2374 และ พ.ศ. 2381 ไฟร์เมืองสงขลาและเมืองพัทลุง ก็ถูกเกณฑ์ไปปราบกบฏทั้งสองครั้ง ซึ่งส่งผลกระทบต่อพัทลุงและสงขลาอย่างมาก โดยเฉพาะการปราบกบฏครั้งที่ 2 พ.ศ. 2381 ไฟร์ที่ถูกเกณฑ์ไปรับพ่ายแพ้แตกหนีพากันมากมาย นอกจากนี้ไฟร์ยังถูกเกณฑ์ให้ต่อเรือรบอีกด้วยครั้ง เพาะหัวเมืองทางใต้มีความชำนาญในการต่อเรือและมีน้ำที่เหมาะสมในการทำเรือ คือ ไม้ตะเคียนจำนวนมากอีกด้วย

ส่วนการเกณฑ์สิ่งของเพื่อใช้ในงานส่วนพระองค์และพระราชนิชิตต่างๆ เกิดขึ้นอยู่เสมอ สิ่งของที่ต้องประسังค์มีตั้งแต่สิ่งของเล็กๆ น้อยๆ ไปจนถึงการเกณฑ์สิ่งของครั้งใหญ่ที่สุดเพื่อใช้คลองกรุงเทพฯ ครอบคลุม 100 ปี พ.ศ. 2425 ดังนี้เป็น กรณีสงขลา รัฐเรียกเกณฑ์สิ่งของ 41 ครั้ง ในช่วงเวลา 26 ปี ของที่เกณฑ์มีตั้งแต่สิ่งของพื้นเมืองที่มีอยู่ตามธรรมชาติ จนถึงเครื่องหัตถกรรม เป็น ผ้าห่อ เป็นต้น⁴⁹

การที่รัฐส่วนกลางกำหนดให้หัวเมืองแบ่งไฟร์ส์มเป็น 2 พวาก อย่างขัดเจน เพราะต้องการให้ไฟร์ส์มจำนวน 1 ใน 3 ซึ่งมีหน้าที่จัดทำส่วยให้รัฐส่วนกลางได้ทำหน้าที่ของตนเต็มกำลัง จึงกำหนดให้ไฟร์ส์มประจำที่มีนายหมาดนายกองควบคุมแน่นอน เจ้าเมือง กรรมการเมืองจะเกณฑ์ไปทำราชการได้ๆ ไม่ได้ทั้งสิ้น ส่วนไฟร์ส์มอีกพวากหนึ่งซึ่งมีจำนวนมากถึง 2 ใน 3 มอบให้เจ้าเมืองและกรรมการใช้สอยทำราชการได้เต็มที่ แต่ในทางปฏิบัติ หัวเมืองต่างๆ จะไม่แยกไฟร์ทำหน้าที่เป็นส่วนๆ ตามที่รัฐส่วนกลางกำหนด เมื่อถึงคราวที่รัฐส่วนกลางเกณฑ์ ไม่ว่าจะเกณฑ์สิ่งของหรือแรงงานก็จะเกณฑ์ทำราชการทั้งหมด สร้างความเดือดร้อนให้แก่ไฟร์อย่างมาก จนต้องร้องเรียนต่อรัฐส่วนกลางให้ช่วยแก้ไข ความทุกข์ยากเหล่านี้ ดังนี้เป็นกรณีของเมืองพัทลุง ไฟร์ร้องเรียนว่า เมืองพัทลุงมีการเกณฑ์แรงงานและสิ่งของมากกว่าเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งสิ่งของที่เกณฑ์นั้นส่วนใหญ่เป็นของที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เป็น กระดาษ ไม้ เสา ชูง ตอก ได้ ขัน น้ำมันย่าง เสือ แหง กระขาด สุกร เปิด ໄก ข้าวสาร โดยปีหนึ่งถูกเกณฑ์ไม่ต่ำกว่า 5 ครั้ง ทุกครั้วเรือน ส่วนเมืองสงขลาจะมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ เกณฑ์สิ่งของที่มีตามธรรมชาติ เป็น เสา ไม้ หaway ได้ เสือ และของอื่นๆ แต่การเกณฑ์แรงงานของเจ้าเมืองสงขลา ค่อนข้างเข้มงวด โดยเกณฑ์ไฟร์มาเป็นคนรับใช้ในบ้านเจ้าเมืองเป็นกองฝีพาย ในกรณีนี้จะมีเงินตอบแทนเล็กน้อย และถ้าผู้ใดขัดขืนการเกณฑ์ บุตรภรรยาจะถูกจองจำแทน⁵⁰ ทำให้ไฟร์ประสบความทุกข์ยากและเดือดร้อนอย่างยิ่ง

3. ส่วยสาภาร

ส่วยสาภาร เป็นภาษีที่รัฐเรียกเก็บจากไฟร์ตั้งแต่สมัยอยุธยา และใช้เรื่อยมา ก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นภาษีอากรในสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วยสาภาร แบ่งได้เป็น 4 ประเภท คือ จังกอบ อากร ส่วย และฤชา ภาษีที่กระบวนการต่อไฟร์ (ขวนา) มากที่สุดในช่วงนี้ คือ ส่วย และอากรค่าน้ำ ซึ่งพอจะกล่าวได้

ดังนี้

ส่วน หมายถึง สิ่งของหรือเงิน ที่รัฐยอมให้บุคคลส่งแทนการเข้ามา “รับราชการ” ตามระบบศักดินา ส่วนเป็นรายได้สำคัญที่รัฐเรียกเก็บจากไฟร์ ในระยะแรกกำหนดให้ไฟร์ส่งสิ่งของตามที่รัฐต้องการ และมีในห้องถินนั้น เช่น ดินประศิว ดีบุก หรือของป่าที่หายาก จำพวก กระวน เป็นต้น ต่อมา เมื่อมีการค้าขายกับต่างประเทศมาขึ้น เงินลายเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนซื้อขายที่สำคัญ โดยเฉพาะตั้งแต่รัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา รัฐจึงยินยอมให้ไฟร์ที่ไม่ประสงค์จะเข้าเวรรับราชการและไม่ต้องการส่งส่วยสิ่งของ ส่งเป็นเงินแทน ตามอัตราที่รัฐกำหนด จึงเกิด “ส่วยเงิน” ขึ้นแทนที่ส่วยสิ่งของ ต่อมาได้ยกเลิกไปเมื่อมีการยกเลิกการเกณฑ์แรงงานตามระบบไฟร์ในสมัยรัชกาลที่ 5

การเรียกเก็บเงินแทนการเกณฑ์แรงงานได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงเรื่อยมา ตามความจำเป็นของรัฐที่ต้องใช้เงินเพื่อการค้าและพัฒนาประเทศเพิ่มขึ้น ได้มีการปรับปรุงวิธีการเก็บเงินจากราชบูรพากร สำคัญใน พ.ศ. 2444 (ร.ศ.120) โดยรัฐได้ออก “พระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ ร.ศ.120” กำหนดให้ข่ายจาร์จทุกคนที่มีอายุ 18 ปี ถึง 60 ปี ต้องเสียเงิน “ค่าราชการ” ผู้ที่ไม่สามารถจ่ายเงินได้ ต้องทำงานทดแทนมีกำหนดไม่เกิน 20 วัน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2462 เงิน “ค่าราชการ” ถูกเปลี่ยนชื่อใหม่ เรียกว่า “เงินรัชชูปการ” และมีการเปลี่ยนแปลงข้อกำหนดการเรียกเก็บ “เงินรัชชูปการ” ในพ.ศ. 2468 โดยเรียกเก็บจากข่ายจาร์จทุกคน เฉพาะที่มีอายุระหว่าง 20 ปี ถึง 60 ปี เท่านั้น การเก็บ “เงินรัชชูปการ” ได้ยกเลิกไป เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2482 เมื่อมีการประกาศใช้ ประมวลรัชฎากร พ.ศ. 2481⁵¹

ตามทัวเมืองต่างๆ ไฟร์ต้องเสียส่วยให้รัฐคล้ายคลึงกัน เฉพาะกลุ่มน้ำทະເລສາບສັງລາ โดยเฉพาะที่ส่งข้ามมิไฟร์ซึ่งต้องเสียส่วยให้รัฐ 2 กลุ่ม ด้วยกัน คือ กลุ่มแรก ได้แก่ ไฟร์ส่วย หมายถึง ไฟร์ ที่จัดไว้เฉพาะสำหรับทำส่วยซึ่งมี 2 กอง คือ ส่วยกองนอกหรือส่วยสรพรเหตุ และส่วยทองบุตรเจ็น ไฟร์ กลุ่มนี้ถ้าไม่ต้องการทำส่วยให้รัฐ โดยยอมเสียเงินแทน จะต้องเสียเงินคนละ 7 บาท ต่อปี ส่วนกลุ่มที่สอง คือ ไฟร์สม ที่สังกัดเจ้าเมืองกรมการ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ส่วน 2 ส่วนแรก มอบให้เจ้าเมืองกรมการใช้ในส่วนราชการ อีก 1 ส่วน เกณฑ์ไปตัดกระดานให้รัฐส่วนกลาง จึงเรียกว่า “ส่วยกระดาน” ต่อมากายหลังรัฐอนุญาตให้เสียเงิน แทนการตัดกระดาน เรียกว่า “ส่วยแทนกระดาน” ไฟร์ประเภทนี้ ไม่จัดเป็นไฟร์ส่วย ยังคงอ่อนเป็นไฟร์สม ตั้งนั้นอาจจะต้องไปทำราชการอ่อนๆ nokkeni ของการตัดกระดานก็ได้ ไฟร์สมถ้าหากไม่ต้องการรับราชการ ก็ต้องเสียเงินให้รัฐ คนละ 7 บาท ต่อปี เช่นเดียวกัน⁵² ในปี พ.ศ. 2441 รัฐได้รวมส่วยประภากลางๆ เข้าด้วยกัน เรียกว่า “ส่วยรายเฉลี่ย” ซึ่งต่อมาเรียกว่า “เงินค่าราชการ” และเรียกว่า “เงินรัชชูปการ” ในพ.ศ. 2462 สำหรับบุณฑณฑนศรีธรรมราช รัฐเก็บเงิน “ค่าราชการ” คนละ 4 บาท ในปี พ.ศ. 2448⁵³

การเก็บส่วย หรือ “เงินค่าราชการ” หรือ “เงินรัชชูปการ” ในเวลาต่อมา สร้างความเดือดร้อนให้แก่ไฟร์อย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะถูกเจ้าเมืองกรมการเรียกเก็บส่วยเกินอัตราที่รัฐกำหนดได้แล้ว ยังให้อานาจหน้าที่ข่มขู่ กากกัน หน่วงเหนี่ยวไฟร์ จนไฟร์เกิดความเกรงกลัว ต้องหลบหนีการเก็บส่วย โดยเฉพาะการเก็บ “เงินค่าราชการ” ที่ขาวบ้านเรียกว่า “เสียค่าตัว 4 บาท” บางคนไม่มีให้ ต้องหนีไปอยู่ในท้องที่อื่น หรือหนีไปอยู่ในป่า เพราะเงิน 4 บาท มีมูลค่ามาก เท่ากับราคาวัว 1 ตัวที่เดียว⁵⁴

4. อาการค่านา

อาการค่านาเป็นภัยที่รัฐเรียกเก็บจากราชฎร ผู้ได้ประโยชน์จากการทำกินในที่ดินของรัฐ โดยการเก็บค่านาในสมัยก่อน เรียกเก็บเป็น “ทางข้าว” ไว้ละ 2 ถัง ทั้งนี้ราชฎรจะต้องนำข้าวมาส่งที่จังหวัดในกรุงเทพฯ หรือหัวเมืองแล้วแต่กรณี ในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ยกเลิกการเก็บอาการค่านาเป็น “ทางข้าว” และโปรดให้เก็บค่านาเป็นเงินแทน โดยเก็บไว้ละสลึงเพื่องท่ากัน ทั้งนาคูโดย (นาที่ทำได้ทั้งน้ำฝนและน้ำท่า) และนาฟางloy (นาที่ทำได้เฉพาะน้ำฝนเพียงอย่างเดียว) ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงปรับปรุงการเก็บเงินค่านาอีกครั้งหนึ่ง เพราะทรงเห็นว่า การเก็บค่านาคูโดยไว้ละ 1 สลึง 1 เพื่อง ตามเนื้อที่ในตราแดง ไม่เป็นการยุติธรรม เพราะนาฟางloyซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ที่ดอน เมื่อน้ำท่วมจะเสียหายน้อยกว่า แต่เสียค่านาท่ากัน จึงทรงให้ลดการเก็บเงินค่านาคูโดยเหลือเพียงไว้ละ 1 สลึง ตั้งแต่ พ.ศ. 2395 เป็นต้นมา ส่วนนาฟางloyให้เก็บไว้ละ 1 สลึง 1 เพื่อง ตามเนื้อที่ที่ทำได้ เช่นเดิม ในขณะเดียวกันก็ทรงปรับเปลี่ยนวิธีการเก็บเงินค่านาใหม่ โดยให้ข้าหลวงกรมนาและเจ้าเมือง กรรมการไปเดินประมีนนาเก็บค่านาจากราชฎรโดยตรง ทำให้ข้าวนาไม่ต้องเสียเวลาต้องเดินทางไปเสียเงินค่านาที่เมืองหลวงหรือหัวเมืองเหมือนเข้าในอดีต

การเก็บเงินค่านา ที่รัฐรุ่นขอบอ่านใจให้เจ้าเมืองกรรมการมีอำนาจดำเนินการมากยิ่งขึ้น มีผลให้เกิดการฉ้อโกง และกดปั๊มเงินข้าวนา ทั้งการเก็บเงินอัตราที่รัฐกำหนดและการกักขังลงโทษข้าวนา เพื่อบีบบังคับให้เสียค่านา เก็บเดียวกับการเรียกเก็บส่วย สร้างความทุกข์ยากให้ข้าวนาอย่างแสนสาหัส

เจ้าเมืองกรรมการ สร้างความทุกข์ยากให้ข้าวนาอย่างรุปแบบ เริ่มตั้งแต่การเก็บส่วย ถ้าไฟร่เสียส่วยไม่ครบตามจำนวน จะถูกกักตัวไว้ และถ้าไฟร่ไม่มาเสียส่วยตามกำหนด เจ้าหน้าที่ของรัฐจะจับตัวบุตรชายหญิงมากักไว้เพื่อเร่งรัดหนี้ เป็นที่เวหนายิ่งนัก⁵⁵

นอกจากนี้เมื่อเจ้าหน้าที่ไปเก็บส่วยและอาการค่านา จะมีการปลูกทำเนียนเพื่อเป็นที่พักของแม่กอง ไฟร่ทุกคนต้องเสียเงินซื้อเส้า ซื้อไม้ ซื้อจาก คนหนึ่งตั้งแต่ 2 อัฐ ถึง 4 อัฐ ตาม แต่ฐานะของตน และถ้าแม่กองมาตั้งเก็บส่วย ณ ตำบลใด จะต้องเกณฑ์คนในที่นั้น 茫然ยามรักษาเงิน ถ้าไม่มาก็ต้องเสียเงินคนละ 10 อัฐ

พฤติกรรมของเจ้าเมืองกรรมการเมือง ยังชำเดิมไฟร่โดยการทุจริตในการเก็บส่วยและอาการค่านาด้วยการเรียกเก็บเงินอัตราที่รัฐกำหนด โดยอ้างว่าเป็นส่วนค่าเหนืออย่างแม่กอง

การเก็บเงินโดยมีข้อบันนี้ จะเก็บกันอย่างเปิดเผย เก็บ กรณีการเก็บเงินค่านาของข้าวนาเมืองพัทลุง พระยาสุนทรดี ได้รายงานรัชกาลที่ 5 ดังนี้

“...ค่านาราชฎรว่าเสียสิ่วต่อ 1 เหรียญ แต่ในเสรีจัดว่า เก็บไว้ละ 24 อัฐ ข้าพระพุทธเจ้า บอกแก่ราษฎรว่า...ถ้าจำนวนเงินในใบเสรีจไม่ตรงกับจำนวนเงินที่เสียอย่างออมให้เสีย ก็ถ้าไว้ละ 24 อัฐ 4 ไฟร่ ก็เป็นเงิน 6 สลึง ไม่ถึง 1 เหรียญ ทำไม่จึงยอมเสียแล้ว ราษฎรตอบว่าถ้าพุดขึ้นลงก็แยกขาให้เสียข้อละ...⁵⁶ ต้องเสียค่าข้ออึก 8 อัฐ ข้าร้ายยังต้องอันอยด้วย ส่วนส่วนรายเฉลี่ยแม่กองก็เรียกเงินเพิ่มเติมจากราชฎรอีกคนละ 24 อัฐ บัง 48 อัฐ บัง จนถึง 1 บาท ตาม ฐานะมีจนของแต่ละคน⁵⁷ ทำให้เจ้าหน้าที่ได้รับเงินเพิ่มเพื่อใช้จ่ายส่วนตัว วันหนึ่ง 50 เหรียญ ถึง 100 เหรียญ⁵⁸

การเก็บส่วยรายเดือนและการค่านา ตลอดจนการทุจริตของเจ้าหน้าที่ เป็นภาระที่นักหน่วยแก้ไขได้เฉพาะช่วงนี้เป็นอย่างยิ่ง เกิดความทุกข์ยากขัดสนจนไม่มีเงินจะเลี้ยง บางส่วนต้องทิ้งไว้ในภูมิลำเนานี้ไปเป็น永久จราจรย์⁵⁹ บางส่วนหนี้ไปเมืองไทรบุรี ดังเช่น กรณีบ้านพะตง เมืองสงขลา เดิมมีบ้าน 70 หลังคา มีสวนผลไม้คุดสมมูลรื่น แต่ไม่มีเงินเสียส่ายรายเดือนและอาการค่านา เก่งว่าจะถูกจับกุม จึงอพยพหนี้ไปเมืองไทรบุรีใน พ.ศ. 2436 เป็นต้น บ้านเรือนในที่มีอยู่ก็ถูกริบเป็นของเจ้าเมือง⁶⁰ ส่วนราชวงศ์ที่อยู่ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ก็อยู่ในสภาพยากจน และเกรงกลัวการเจ้าหน้าที่อย่างมาก เมื่อกรรมการเจ้าหน้าที่หรือผู้ใดที่ใส่รองเท้า ถุงเท้า ใส่เสื้อ สวยงามมาก เดินผ่านจะนั่งรับลงบนถนนด้วยความเกรงกลัว เมื่อคนเหล่านี้เดินพันไปแล้วจึงได้ลูกเดินต่อไป⁶¹

ผลประโยชน์ที่ได้จากการเก็บส่วยสากร ไม่ได้นำมาตอบสนองความจำเป็นทางด้านเศรษฐกิจ แต่นำไปเป็นประโยชน์ของรัฐส่วนกลาง เจ้าเมืองและกรรมการเมือง ไม่มีการท่านบุ่รุงความเริญ ความสงบเรียบร้อยของชุมชน ปล่อยให้มีชาวรัฐฯ อยู่ชุมชน เจ้าหน้าที่กรรมการจะลงไปดูแลเฉพาะช่วงระยะเวลาเก็บส่วยและอาการค่านาเท่านั้น ทำให้เพิ่มมองว่ารัฐฯ แสวงหาผลประโยชน์แต่เพียงฝ่ายเดียว โดยไม่ดูแลความทุกข์ยากของพากตน ความรู้สึกที่มีต่อรัฐฯ และเจ้าหน้าที่ของรัฐฯ จึงเป็นไปในแน่ลับ

ดังนั้นพอสรุปได้ว่า สภาพเศรษฐกิจของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในปัจจุบัน เป็นเศรษฐกิจ พอยังคงในระบบศักดินา มีวิธีการผลิตแบบดั้งเดิม มีจุดมุ่งหมายการผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัว เป็นสำคัญ อาจมีการซื้อขายเล็กๆ น้อยๆ บ้างเพื่อแลกเปลี่ยนกับสิ่งจำเป็น ส่วนชุมชนในสังคมเมือง จะมีการค้าขายแบบเศรษฐกิจการค้าตามระบบทุนนิยม แต่การก่อตัวของทุนนิยมเป็นไปอย่างเรื่องข้า ไม่เกิดนายทุนอิสระ เพราะทำไรที่เกิดจากการค้าขายไม่ได้นำมาผลิตข้า แต่นำไปใช้ด้านการรักษา ระบบศักดินาให้คงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีมากกว่า สำหรับความสัมพันธ์ทางการผลิตมี 2 ส่วน คือ ส่วนบน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชน โดยเจ้าเมืองกรรมการซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐฯ เอราวัณ ขุดรีผลผลิตส่วนเกินของชุมชนในรูปของแรงงาน ส่วยและอาการค่านาแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยจะใจ ละทิ้งการดูแลทุกข์สุขของชุมชน ส่วนล่างเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน การถูกละเลยและทอดทิ้งจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทำให้ชุมชนและชุมชนต่างๆ ต้องรวมตัวกัน ช่วยเหลือตัวเอง เกื้อกูลชี้กันและกัน มีน้ำใจที่ดีงามและเอื้ออาทรต่อกัน และร่วมกันสร้างเครือข่ายเพื่อปักป้องและพัฒนาชีวิตรัฐฯ ด้วยสันติภาพและกันมาหากันว่าจะพึงยำนานาชาติ

บันทึกท้ายบท

¹ บันทึก ณ เศวต และคณะ, แผนการใช้ที่ดินลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, เอกสารวิชาการ เลขที่ 02/07/41, กองวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ 2541, หน้า 2.

² ทิวา ศุภารยยา, "สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา," สัมมนาทางวิชาการ พัทธลุงศักดิ์: พัฒนาการสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา 23-25 สิงหาคม 2536 ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, ไม่มีเลขหน้า.

³ บันทึก ณ เศวต และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 4, และ "ข้อมูลจำเพาะ," สารสารทักษิณคดี 3, 1 (ตุลาคม - มีนาคม พ.ศ. 2535-2536), หน้า 16.

⁴ ทิวา ศุภจารย์, เรื่องเดิม, ไม่มีเลขหน้า. และไพรัตน์ สิริตาภรณ์ และอังสุนីย ชุนหปราน, “ทบทวนสถาบันสังคม,” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 7(2542), หน้า 3057-3074.

⁵ นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว, “รอบทะเลสาบสงขลา: ในความทรงจำของเขมานันทะ,” เมืองโนราธ 26, 1 (มกราคม-มีนาคม 2543), หน้า 74.

⁶ เคลือบ สุวรรณรัตน์ อายุ 61 ปี และไกรน์ หนูแดง อายุ 50 ปี, เสวนากลุ่มชาวนาดำเนินพญាយัณ, วันที่ 14 มีนาคม 2545.

⁷ ออมรา ศรีสุชาติ และธรรมรงค์ ศรีสุชาติ, “มนขนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ รัฐโนราธ ในภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 5(2542), หน้า 2115-2117 และ 2120, และยุทธ ชูแวน, “ลักษณะทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของมนชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์,” ใน ยงยุทธ ชูแวน, บรรณาธิการ, โลกของกลุ่มทะเลสาบรวมทั่วไปประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลา (พระนคร: สำนักพิมพ์นาคร, 2541), หน้า 64.

⁸ ยงยุทธ ชูแวน, เรื่องเดิม, หน้า 65.

⁹ อนุสรณ์เนื่องในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราชภูรังหวัดพักถุง (พักถุง: โรงพิมพ์พักถุง, 2502), หน้า 10-13.

¹⁰ คุรุสกา, พระราชหัตถเลขา เรื่องเสด็จประพาสแหลมลายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พิพิธภัณฑ์, 2506), หน้า 28.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

¹² สัมภาษณ์ ปกรณ์ พงศ์จันทร์เสถียร อายุ 62 ปี, วันที่ 15 มีนาคม 2545 และกลั่น คงฤทธิ์ อายุ 74 ปี, เสวนากลุ่มชาวนาดำเนินพ鄞กหา วันที่ 14 มีนาคม 2545.

¹³ สัมภาษณ์ ปกรณ์ พงศ์จันทร์เสถียร อายุ 62 ปี, วันที่ 15 มีนาคม 2545.

¹⁴ กลั่น คงฤทธิ์ อายุ 74 ปี, ประจำบ้าน เพชรสังข์ อายุ 62 ปี, ประเสริฐ หวานสง อายุ 51 ปี และแดง นันทรัตน์ อายุ 59 ปี, เสวนากลุ่มชาวนาดำเนินพ鄞กหา, วันที่ 14 มีนาคม 2545.

¹⁵ สัมภาษณ์อ่อน ทองสันตติ อายุ 73 ปี, วันที่ 23 มิถุนายน 2544, ตัวนั่ง แดงช่วง อายุ 72 ปี, เสวนา กลุ่มชาวนาดำเนินบานปะขอ วันที่ 6 ตุลาคม 2544 และวินล คำศรี, วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2540), หน้า 61-64.

¹⁶ เคลือบ สุวรรณรัตน์ อายุ 61 ปี, เสวนากลุ่มชาวนาดำเนินพ鄞กหา, วันที่ 14 มีนาคม 2545.

¹⁷ สัมภาษณ์ปรากร สุวรรณรัตน์ อายุ 70 ปี, วันที่ 5 มกราคม 2545 และ เคลือบ สุวรรณรัตน์ อายุ 61 ปี, เสวนากลุ่มชาวนาดำเนินพ鄞กหา, วันที่ 14 มีนาคม 2545.

¹⁸ ประพันน์ จันทร์อักษร อายุ 63 ปี, เวทีข่าวบ้านเรื่อง “เศรษฐกิจชาวนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา”, วันที่ 31 มีนาคม 2545.

¹⁹ ศุภารักษ์ อายุ 64 ปี และกลั่น คงฤทธิ์ อายุ 74 ปี, เวทีข่าวบ้านเรื่อง “เศรษฐกิจชาวนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา”, วันที่ 31 มีนาคม 2545.

²⁰ สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, “พรพรรณข้าวพื้นเมืองภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 10 (2542), หน้า 4841-4843.

²¹ กลั่น คงฤทธิ์ อายุ 74 ปี, เวทีข่าวบ้านเรื่อง “เศรษฐกิจชาวนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา”, วันที่ 31 มีนาคม 2545.

²² สัมภาษณ์เชื่อ ศิวิโรจน์ อายุ 82 ปี, วันที่ 4 ตุลาคม 2544.

²³ พอดา แก่นแก้ว, ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนปากพนัง พ.ศ. 2439-2525, (ไทยานิพนธ์อักษรศาสตร์รัมมหาบันพิท จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 37 และสุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, “ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้,” ใน สุธิวงศ์: ที่ระลึกເກືອຍອາຍຸຮາຊການ 2539 (สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2539), หน้า 117.

²⁴ คลึง พูนย์มี อายุ 94 ปี และเอื้อ ทองสันติ อายุ 73 ปี, เสนากรลุ่มชาวนาดำเนินคล่องแಡน, วันที่ 23 มิถุนายน 2544.

²⁵ กลั่น คงฤทธิ์ อายุ 74 ปี และเอื้อ ชุมทอง อายุ 65 ปี, เวทีข้าวบ้านเรื่อง “เศรษฐกิจชาวนาลุ่มน้ำทalelesabangxla”, วันที่ 31 มีนาคม 2544.

²⁶ คลึง พูนย์มี อายุ 94 ปี, เสนากรลุ่มชาวนาดำเนินคล่องแಡน, วันที่ 23 มิถุนายน 2544.

²⁷ กข. ร.5 ม50/2 รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ของพระวิจิตรราษฎร์ ร.ศ. 115, หน้า 24.

²⁸ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 609.

²⁹ กลั่น คงฤทธิ์ อายุ 74 ปี, จวน ชูยัง อายุ 62 ปี, ประจำบ้าน เพชรสังข์ อายุ 62 ปี, เสนากรลุ่มชาวนาดำเนินแพรภท่า, วันที่ 14 มีนาคม 2545.

³⁰ หวาน แก้วเมฆ อายุ 82 ปี, เสนากรลุ่มชาวนาดำเนินลุงอกนน, วันที่ 15 มีนาคม 2545.

³¹ สุธิวงศ์ พงศ์พิมูลย์, “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบลุ่มทalelesabangxla,” วารสารทักษิณคดี 3, 1 (ตุลาคม-มีนาคม 2535-2536), หน้า 59-62, เริงชัย ตันสกุล, “ทalelesabangxlaศักยภาพในการพัฒนา,” วารสารทักษิณคดี 3, 1 (ตุลาคม-มีนาคม 2535-2536), หน้า 42-43, และวันย์ สุไส, “ภูเขา ทุ่งรำบ และสะ gele: วิถีแห่งความสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยนของชุมชนรอบทalelesabangxla,” ใน ยงยุทธ ชูแวน บรรณาธิการ, โลกของลุ่มทalelesabangxla, เรื่องเดิม, หน้า 118-119.

³² ครุสภา, เรื่องเดิม, หน้า 28.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³⁴ กลั่น คงฤทธิ์ อายุ 74 ปี, แดง นันทรัตน์ อายุ 59 ปี, จวน ชูยัง อายุ 67 ปี, ประจำบ้าน เพชรสังข์ อายุ 62 ปี, เสนากรลุ่มชาวนาดำเนินแพรภท่า, วันที่ 14 มีนาคม 2545.

³⁵ ห้องเลียน ชมเขย อายุ 81 ปี, เสนากรลุ่มชาวนาดำเนินลับ้านใหม่, วันที่ 5 มีนาคม 2545.

³⁶ ฉัตรทิพย์ นาดาสุภา และพุนศักดิ์ ขนาดนิรประดิษฐ์, เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ผ่านอดีต (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2540), หน้า 83-84.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95-96.

³⁸ ครุสภา, เรื่องเดิม, หน้า 24-25.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

⁴⁰ กข. มร 5 ม/50/2 (ม47/19) รายงานตรวจสอบราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ของ พระยาสุขุมนัญวนิด ร.ศ. 117, หน้า 29 — 30.

⁴¹ สุธิวงศ์ พงศ์พิมูลย์, “ออกแบบ-กินวัน,” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 18 (2542), หน้า 8858-8859.

⁴² สำนักงานปีก跑了 พงษ์บ้านทักษิณ อายุ 62 ปี, วันที่ 15 มีนาคม 2545, และประพัฒน์ ขันฟรังษ์เจือง อายุ 63 ปี, เวทีข้าวบ้านเรื่อง “เศรษฐกิจชาวนาลุ่มน้ำทalelesabangxla”, วันที่ 31 มีนาคม 2545.

⁴³ จรัล ด้วงอี้ด อายุ 55 ปี, เสนากรลุ่มชาวนาดำเนินพญาขัน, วันที่ 14 มีนาคม 2545.

⁴⁴ ห้องเลียน ชมเขย อายุ 81 ปี, เสนากรลุ่มชาวนาดำเนินลับ้านใหม่, วันที่ 5 มีนาคม 2545.

⁴⁵ สุธิวงศ์ พงศ์พิมูลย์, “ออกแบบ-กินวัน,” เรื่องเดิม, หน้า 8863.

⁴⁶ สุธิวงศ์ พงศ์พิมูลย์, “เกลอ,” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 1 (2542), หน้า 468.

⁴⁷ ฉัตรทิพย์ นาดาสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2533), หน้า 19.

⁴⁸ ยงยุทธ ชูแวน, เรื่องเดิม, หน้า 72-77.

⁴⁹ สงบ ส่งเมือง, “เกลอ,” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 1 (2542), หน้า 459-463.

⁵⁰ กข.ร.5ม.2 14/12 รายงานพระยาสุขุม ร.ศ. 113, หน้า 173, 246.

⁵¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน บุญรอด (แก้วกันหา) ข่าวรักษ์, “การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินธ์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411),” ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุغا และสมภพ มานะ รังสรรค์, บรรณาธิการ, **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484** (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 88-104, และรังสรรค์ ชนะพรพันธุ์, ภาษีอากรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528), หน้า 181-184.

⁵² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สงบ ส่งเมือง “ส่วย”, “ส่วยแท่นกระดาน”, “ส่วยสรพเหดุ” และ “ส่วยทองบุตรจีน”, **สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 16** (2542), หน้า 7847-7854.

⁵³ สุธิงค์ พงศ์ไพบูลย์, “ค่าราชากา,” **สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 3** (2542), หน้า 1036.

⁵⁴ จวน ชูยัง อายุ 67 ปี, เสวนากลุ่มชาวนาตำบลแพรอกหา, วันที่ 14 มีนาคม 2545. และเดลีอับสุวรรณรัตน์ อายุ 61 ปี, ใจน์ หมูแดง อายุ 50 ปี, เสวนากลุ่มชาวนาตำบลลพบุรีขัน, วันที่ 14 มีนาคม 2545.

⁵⁵ กจช ร.5 ม.2 14/12, เรื่องเดิม, หน้า 226.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 172.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 221.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 234.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 241.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 258-259.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 174-175.